

SCHATRIJK

een uitgave van Steunpunt Monumenten en Archeologie Noord-Holland

Zuidelijk
Duingebied

Colofon

SCHATRIJK Zuidelijk Duingebied is een uitgave van het Steunpunt Monumenten en Archeologie Noord-Holland en is een samenwerking tussen MOOI Noord-Holland en Stichting NMF. Het Steunpunt wordt mogelijk gemaakt door de Provincie Noord-Holland en de RCE.

info@steunpuntergoednh.nl
www.steunpuntergoednh.nl

Tekst en redactie Monica Dütting en Linda Verniers, Stichting NMF

Ontwerp en opmaak Lonneke Beukenholdt, BLKVLD Uitgevers | Gelegenheidsboeken

Met bijdragen van Jolanda Bos (Archeologie van de Toekomst), Stichting NMF

Met dank aan Rob van Eerden (provincie Noord-Holland), Margot de Haan (Stichting NMF), Jean Roefstra en Kees Zwaan (provinciaal depot voor archeologie Noord-Holland), Hollandia Archeologen (Zaandijk), Huis van Hilde, Peter Saal (NMF Erfgoedadvies), Carol van Driel-Murray, Wim Bosman en Theo Nieuwenhuizen

Beeldverantwoording

ADC ArcheoProjecten, Amersfoort [86-87, 89, 90]

Archeologie in Nederland/William ten Brink [23]

Milosz Bauza [22]

Blikveld Uitgevers [67, 71, 77, voorzijde onder, 6-7, 8, 12-13, 16, 17, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 118, 126, 136]

Carol van Driel-Murray [24 onder]

Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, B 89420 [20]

Steunpunt
Monumenten
& Archeologie
Noord-Holland

Ecomare [102 onder]

Hollandia Archeologen, Zaandijk [11, 60-61, 62, 64, 66]

Gemeente Bloemendaal [68]

Gemeente Velsen [92]

Gemeente Zandvoort [128]

Jan Morren [78]

Jopen Bier [141]

Koninklijk Instituut voor de Tropen [108]

Linda Verniers, NMF Erfgoedadvies [44, 45 onder, 47, 84, 91, 100-101, 132, 138-139, achterzijde]

Museum Rotterdam [98]

Museum Housesteads [27 marge]

Nationaal Gevangenis museum [38]

Noord-Hollands Archief [16, 27 onder, 45, 55, 56, 94-95, 96, 98, 102, 103, 137]

Open Data Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland [voorzijde, 2, 21, 26, 27 onder, 28, 29, 30, 31, 32-33, 34, 35, 36 onder, 37, 40 boven en onder, 41, 43, 48, 49, 51, 57, 59, 63, 66, 84, 85, 88, 114, 119, 127] Oneindig Noord-Holland [115]

Peter Saal, NMF Erfgoedadvies [112-113, 115]

Provincie Noord-Holland [5, 9, 96, 53]

Rijksmuseum van Oudheden, Leiden [25, 140]

Rijksmuseum [122]

Rob van Eerden [9]

Roel Kuilder [141]

Rijkswaterstaat, beeldbank [15]

Stichting NMF [19, 116]

Wikimedia commons [18, 20, 24 boven, 36 boven, 38 boven, 40 midden, 42, 52, 54, 56, 58, 59, 72, 76, 88, 97, 99, 116, 117, 120, 121, 131, 133, 134-135, 140]

Wim Bosman [10, 47, 60-61, 63, 65, 74-75, 79, 81, 83, 88, 120, 121, 124-125, 131, 133, 140 onder]

Zandvoort vroeger [111 boven, marge]

Zorgvuldigheid is betracht om van elke foto de eigenaar c.q. fotograaf te vermelden. Organisaties en personen die menen dat bepaalde rechten bij hen liggen, kunnen contact opnemen met de redactie.

Juli 2019

Inhoudsopgave

Voorwoord Jack Chr. van der Hoek	4
<i>Omslag</i> Interview Rob van Eerden	8
<i>Gebrandschilderd ruitje met een afbeelding van een zwijnenkop,</i> Artikel De ondergrond van het Zuidelijk Duingebied	12
<i>Kasteel Brederode</i> Vondsten Bewonderen	21
Interview Carol van Driel	22
Artikel Kralen in de duinen	28
Artikel De Ruine van Brederode	32
Artikel Vinken vangen	42
Vondsten Bewonderen	43
Interview Theo Nieuwenhuizen	44
Artikel Maanoog en druip	52
Vondsten Bewonderen	57
Recept Hartige plaatkoek met brandnetels	58
Artikel Bewoning in de vroege middeleeuwen	60
Interview Henk Wijkhuizen	68
Artikel Hond en Haan	71
Artikel Landgebruik in de duinrand	72
Interview Wim Bosman	78
Artikel De Aelbertsberg te Bloemendaal	84
Artikel Van potlood naar GPS	86
Interview Jeroen Verwoort	92
Artikel Duinwater: bron voor ambachten	94
Artikel Het duingebied biedt nog meer	100
Artikel Archeologie van de Toekomst	104
Artikel De Atlantikwall	112
Artikel Waterkringloop en duinvorming	116
Artikel ... als zoodanig wordt duinwater aanbevolen...	118
Artikel Bataafse Republiek in de duinen	122
Artikel Begraven in de bronstijd	124
Vondsten Bewonderen	127
Interview Ellen Verheij-De Haas	128
Artikel Buitenplaatsen	130
Artikel Beleven en benutten	138
Vondsten in de Tijd	142

“...een fascinerend landschap, van duizenden jaren geleden...”

De duinen van het Zuidelijk Duingebied (ten zuiden van het Noordzeekanaal) lijken op die van het Noordelijk Duingebied maar er is een belangrijk verschil. Waar het landschap ten noorden van het kanaal uiteengaat in diverse, los van elkaar gelegen strandwallen, is de regio rond Haarlem in veel sterkere mate een breed, uitgestrekt duinmassief met hooguit wat langwerpige valleien of laagtes daartussen. Ook kan de archeologie hier veel ouder zijn. De vroege geschiedenis begint eerder omdat het strandwallengebied hier ouder is dan in het noorden. Wie nu wandelt of fietst in bijvoorbeeld Santpoort of Driehuis, weet misschien niet dat er onder zijn of haar voeten een heel oud landschap ligt: een uitgebreide wirwar van stroomwallen en duinruggen van duizenden jaren geleden uit de bronstijd. Met akkers, woonplaatsen en ontwateringssystemen. Allemaal onderdeel van een fascinerend en dynamisch landschap, indertijd gevormd door de wisselwerking tussen water en wind.

Soms treft dat besef je. Toen enkele jaren geleden bij de aanleg van de parkeergarage onder het nieuwe gedeelte van ons provinciehuis werd gegraven, konden archeologen tussen de damwanden boven op elkaar maar liefst tien verschillende bewoningsperiodes optekenen. Van de steentijd tot aan de vorige eeuw. Een record, ten minste in onze provincie, voor zover ik weet.

Gezinnen die gaan zwemmen in 't Wed, of zonnen en spelen op de zandstrandjes, kunnen soms de potscherven uit de vroege middeleeuwen voelen. Want uit die tijd stammen de donkere lagen in de zandige wanden rond het duinmeer: de tijd van de Friezen en Willibrord... En een stenen bijl, gevonden in de Molenplas bij Schalkwijk, moet bijna 5000 jaar oud zijn, dus we gaan in de regio echt héél ver terug!

Het is goed om te onthouden dat we ons cultuurlandschap erven van ontelbare generaties, maar het zelf ook weer doorgeven. In deze glossy SCHATRIJK leest u over de bijzondere rijkdom van het bodemarchief van het Zuidelijk Duingebied. Voor gemeenten én ter inspiratie iedereen, van duinbeheerder en ontwikkelaar tot gewaardeerde bezoeker van ons mooie duingebied.

Ik wens u veel leesplezier!

Jack Chr. van der Hoek
Gedeputeerde Cultuur
provincie Noord-Holland

SCHATRIJK

Zuidelijk Duingebied

De duinen en de vroege middeleeuwen

Deze SCHATRIJK belicht de archeologie van het Zuidelijk Duingebied. Waar ligt dit gebied eigenlijk?

*Rob van Eerden
is beleidsadviseur
bij de provincie
Noord-Holland*

Het Zuidelijk Duingebied strekt zich uit tussen het Noordzeekanaal tot aan de zuidelijke provinciegrens, de zuidgrens van Zandvoort. De oostgrens wordt zo'n beetje gevormd door de binnenduintrand. Het omvat delen van de gemeenten Velsen, Bloemendaal en Zandvoort.

Is het Noordzeekanaal als noordgrens niet een beetje gekunsteld?

Ja en nee. De twee duingebieden hebben overeenkomsten, maar ook verschillen. Het Zuidelijk Duingebied is feitelijk een kilometers brede, aan elkaar verbonden zone van oude strandwallen, terwijl de strandwallen in het noordelijk deel vrij ver uit elkaar liggen, met brede strandvlaktes daartussen. In het noorden liggen de strandwallen buiten de duinen; in het zuiden is het meer een geheel, met daarop ook de bebouwing van bijvoorbeeld Santpoort en Driehuis.

Waarom is dit gebied aangewezen als provinciaal archeologiegebied?

Het Zuidelijk Duingebied herbergt nog veel archeologie in de ondergrond; het is feitelijk één grote schatkamer. De oorspronkelijke bewoning vond plaats op de strandwallen en het Oude Duin. Toen in de late middeleeuwen echt grote massa's nieuw zand op de oude duinen terecht kwamen vanuit zee, werd de bewoning in het duingebied vrijwel onmogelijk. De Jonge Duinen die ontstonden

*Noord-Holland
duinen bij Zandvoort*

vormden als het ware een hele dikke afdeklaag bovenop de oorspronkelijke woongronden. Bovendien waren die Jonge Duinen een woest gebied; daarin werd nog maar weinig door de mens ingegrepen; ze werden primair jachtdomein. Die twee factoren zorgen ervoor dat de complete bewoningsgeschiedenis van zo'n 3000 jaar veilig in de ondergrond ligt. Fijn voor de archeologie maar niet altijd voor de archeoloog, want er is maar weinig opgegraven en we hebben nog veel vraagtekens over die vroegere bewoners.

De opgraving van Groot Olmen in volle gang

Maar het Duingebied is toch vooral een natuurgebied? Ligt het daarmee niet veilig genoeg? Is het nodig om dit extra te beschermen?

Juist wel. Ook de manier waarop we met de natuur omgaan en die beheren, is de afgelopen decennia veranderd. Denk maar eens aan de maatregelen voor stikstofreductie. Hiervoor wordt er in de duinen afgeplagd, zodat het zand weer kan gaan stuiven. Maar juist dit stuiven kan voor de archeologie in de ondergrond gevaar opleveren. En in het verleden werd er voor het natuur- en waterbeheer ook

wel in de ondergrond gegraven zonder voorafgaand archeologisch onderzoek. Gelukkig zijn er in het gebied altijd betrokken amateur-archeologen geweest die een en ander hebben weten vast te leggen. Overigens is door het uitstuiven van het afgeplagde zand juist weer een belangrijke vindplaats in het duingebied aan het licht gekomen, die van Groot Olmen in Bloemendaal. Dat is uiteindelijk één van de allerbelangrijkste archeologische onderzoeken van het hele westelijk kustgebied geworden, met name door het grote aantal boerderijen uit de 5e tot de 9e eeuw na Christus die we ontdekten, met alle resten van potten, as en slachtafval erbij. Wat ik zelf trouwens erg leuk vind, is dat de vroegmiddeleeuwse huizen van Groot Olmen de inspiratie hebben gevormd bij het ontwerp van het bezoekerscentrum De Kennemerduinen van PWN. Dat is precies wat we als provincie voor ogen hebben, inspireren met erfgoed.

Wat bedoel je dan? Moeten we nu overal middeleeuwse huizen gaan bouwen?

In vredesnaam niet; ik hecht erg aan mijn comfortabele huis met waterleiding en elektriciteit! Wat ik bedoel is dat het archeologische erfgoed een bron van inspiratie kan zijn voor meer dan een toeristische wandel- of fietsroute. Voor architectuur, materiaalkeuze, beplanting of de vormgeving van de openbare ruimte. Maar ook voor productontwikkeling. Daarmee sluiten we aan bij wat onze voorouders hier al deden. De vroegere bewoners stonden ook niet stil. Ze vonden nieuwe dingen uit, adopteerden andermans ideeën en pasten zichzelf, maar óók hun omgeving aan. Vanuit die gedachte voortgaan met erfgoed, je laten inspireren door wat de archeologie ons over het verleden kan vertellen, daarin ligt de uitdaging! ♦

*Siergesp met leeuw,
gevonden in Groot Olmen*

*Het Zwanenmeer in
Zandvoort in de vroege
ochtend*

De ondergrond van... Het Zuidelijk Duingebied

Tijdens de jongste ijstijd waren grote delen van noord-Europa bedekt geraakt met honderden meters hoge ijsmassa's. Toen aan het einde van deze ijstijd, zo'n 10.000 jaar geleden, het landijs begon te smelten, steeg het waterpeil. Er ontstond een geul tussen Engeland en het vasteland van Europa: de Noordzee. West-Nederland vernatte en veranderde in een waddegebied. De Noordzee voerde enorme hoeveelheden zand aan die door de stroming van de bodem werden losgewoeld. Door de eb- en vloedwerking werd het zand aan de kust opgeworpen. Hierdoor ontstonden lichte verhogingen parallel aan de kust, de strandwallen. Deze werden gaandeweg hoger en de zee deponeerde het nieuwe zand aan de voet ervan. Deze strandvlakten breidden zich verder uit, en hierop werd weer een nieuwe strandwal opgeworpen.

In het Zuidelijk Duingebied ontstonden zo meerdere parallel lopende strandwallen waartussen zich strandvlakten bevonden. Op sommige plaatsen bleef de zee echter via inhammen in direct contact staan met het achterland en de grote rivieren. Dit zijn de zogenaamde zeegaten (eigenlijk dus gaten in de kust). De monding van het Oer-IJ was zo'n zeegat dat rond 2500 v.Chr. was ontstaan. Hierdoor verliep de opbouw van de strandwallen aan de noordgrens van het Zuidelijk Duingebied wat anders.

Door de sterke stroming spoelen soms ook diepgelegen resten vrij uit een ver verleden, zoals dit middenvoetsbeentje van een paardje uit het Pleistoceen. (±2,5 miljoen jaar geleden tot ± 11 duizend jaar geleden). Het werd gevonden op het strand van Zandvoort. Paarden kwamen in onze streken al 1,8 miljoen jaar geleden voor maar hoe oud dit bot is, weten we niet

De oudst gevormde strandwal van Noord-Holland dateert van circa 3200 v.Chr.; op deze strandwal liggen Spaarnwoude en Haarlemmerliede. Door de ligging van het Oer-IJ kon deze strandwal zich niet verder noordelijk uitbouwen. De strandwal is nog weinig aangetast en door provincie Noord-Holland aangewezen als aardkundig monument.

Strandwallen voor de kust

Op de eerstgevormde strandwallen vond de oudste bewoning plaats. Theoretisch gesproken kunnen er dus in het Zuidelijk Duingebied nog resten uit de jonge steentijd worden aangetroffen maar dat is tot op heden nog niet gebeurd. Daarentegen zijn er veel vondsten uit de brons- en ijzertijd.

Nog voor het begin van de bronstijd (circa 2000 v.Chr.) kwam een proces op gang waarbij grote hoeveelheden zand beschikbaar kwamen dat de bestaande strandwallen overstoof. De individuele strandwallen waren zelfs niet meer goed herkenbaar. Een compleet duinmassief ontstond met daarin meerdere ondergestoven landschappen die in eerdere periodes ook al deels in cultuur waren gebracht.

Op de met duinen bedekte strandwallen (de 'Oude Duinen') werden boerderijen gebouwd, akkers en wegen aangelegd, en rituele landschappen ingericht. De strandvlakten en het waddegebied, en waarschijnlijk ook het strand, werden mogelijk benut voor vis- en vogelvangst, het verzamelen van planten en schelpen maar ook voor scheepvaart.

Later ontstonden op de strandwallen de eerste dorpen en steden en ook de belangrijkste wegen waren hierop gelegen. In tegenstelling tot het omliggende gebied stonden hier vaak grote bomen op.

De gestage uitbouw van de strandwallen zorgde voor het langzaam dichtslibben van de zeegaten. Ze werden steeds smaller en raakten uiteindelijk opgevuld met klei en zand. Rond de jaartelling was ook de verbinding tussen Rijn (in deze tijd onderdeel van het Oer-IJ) en Noordzee vrijwel geheel dichtgeslibd. Het gevolg was wel dat het water in het gebied achter de strandwallen moeilijker zijn weg naar zee kon vinden. In de natte laagtes begon zich veen te vormen. Uiteindelijk raakte vrijwel heel Noord-Holland met veen overdekt. Tegen het einde van de vroege middeleeuwen kwam aan de uitbouw van de strandwallen een einde en nam de invloed van zee toe. Mogelijk speelden een verslechtering van het klimaat en zware stormen hierin een rol. Rond 500 n.Chr. was tussen Texel en Friesland een groot getijdengebied ontstaan dat zich langzaam uitbreidde. Hierbij verdrongen de veengebieden in de kop van Noord-Holland en sloegen stukken strandwal weg. In plaats van uitbreiding ontstond nu kustafslag.

Het zand dat hierbij werd weggeslagen, werd echter ook weer door de zee aangespoeld. Wanneer het zand droog genoeg was, kon de wind er grip op krijgen en blies het landinwaarts. Daar stooft het over de akkers en nederzettingen die er soms al eeuwenlang lagen. De bewoners daarvan hadden de oorspronkelijke bossen op de duinen gekapt en gebruikt voor huizenbouw en brandhout. Daardoor werd de bovengrond veel minder goed vastgehouden, en begon deze ook te stuiven. Door de overheersende westenwind werd het

Door de monding van het Oer-IJ verliep de opbouw van de strandwallen aan de noordgrens van het Zuidelijk Duingebied anders dan aan de zuidkant

massaal vrijkomende zand over het oude landschap geblazen. De dikke lagen stuifzand maakten de akkers onbruikbaar en met zware stormen werden ook huizen en kerken onder het zand bedolven. Het opgeblazen zand werd vastgelegd door zoutminnende grassen waardoor duintjes konden ontstaan. Langzamerhand groeiden deze uit tot hoge duinen, die tientallen meters hoog konden zijn (de 'Jonge Duinen'). Deze werden vervolgens door de westenwind landinwaarts verplaatst. Deze loopduinen ontstonden vooral waar de wind vat kreeg op het losliggende zand, dus wanneer de vegetatie schaars was. Het gat in de vegetatie werd steeds verder uitgeblazen waardoor er een duinvallei ontstaat. Dit lukt over het algemeen tot het grondwaterniveau; nat zand is te zwaar om door de wind te worden meegevoerd. De opgeblazen duinen 'wandelden' oostwaarts, soms wel met een snelheid van 5 meter per jaar en bedekten de lager liggende oude duinen en duinvalleien. Ze heten ook wel paraboolduinen. Een mooi voorbeeld van deze paraboolduinen is de Bruid van Haarlem, ten westen van Bloemendaal in het Natuurgebied Zuid-Kennemerland.

Ook vandaag de dag is overlast van stuivend zand. Bij harde wind waait het stuifzand vlak over de grond en hoopt zich op in de straten direct aan de kust

De duinvorming was geen continu proces. Er waren periodes waarin het rustiger was, vrijwel geen zand verstoof en zich bodems konden vormen. Wanneer het zand daarna weer begon te stuiven, werden die bodems afgedekt met een stuifzandlaag. Tot het weer rustiger werd en zich opnieuw een bodem vormde. Uit het voorkomen van veenlaagjes en bodems in de duincomplexen valt dit proces af te leiden. Belangrijke fasen in de opbouw van de duingordel zijn als eerste het begin van de Jonge Duinen vanaf circa 800 n.Chr, daarna de periode tussen 1100 en 1300 en daarna nog één tussen 1400 en 1600. Rond 1600 waren de Jonge Duinen min of meer voltooid. Vanaf midden 19e eeuw werd een rechte rij duinen aangelegd ter versterking van de kust; dit is de zogenaamde Zeereep.

De vorming van het Noord-Hollands kustlandschap is erg bijzonder. Daarom heeft provincie Noord-Holland langs de gehele kust belangrijke onderdelen tot aardkundige monument aangewezen. In het Zuidelijk Duingebied is dit het complete gebied van Nationaal Park Zuid-Kennemerland en de Amsterdamse Waterleiding Duinen.

De naam Bruid van Haarlem is ingegeven door het witte zaadpluis van het wilgenroosje dat vroeger de toppen van het duin bedekte en de indruk wekte van een ijle, wuivende bruidssluijer

De strandwallen ontstonden tijdens een langzaam proces. Nadat de eerste strandwal door de eindeloze zandaanwas steeds hoger werd, vormde zich hiervoor een breed strand. Na honderden jaren begon zich aan de zeezijde weer een nieuwe strandwal te vormen. Het oorspronkelijke strand, dat tussen de wallen in lag, veranderde in een laagte: de strandvlakte. Dit proces herhaalde zich in de loop van duizenden jaren ettelijke malen. Doordat de zeespiegel nog steeds steeg, werd de nieuwste strandwal steeds een beetje hoger dan de oorspronkelijke. De westelijke strandwal was dus de hoogste van de reeks. Op de strandwallen vormden zich lage duinen die niet meer dan enkele meters hoog werden, de Oude Duinen. Een uitstekende plaats om te gaan wonen, vooral omdat onder de duinen bellen zoet water werden gevormd. Het proces ging duizenden jaren door. Vanaf circa 800 n.Chr. ontstonden de Jonge Duinen die het oude landschap afdekten

De wandelende en stuivende duinen zorgden voor veel overlast bij de bewoners van het gebied. Zo had je een mooie akker en hop, daar lag er ineens een flinke laag zand op. We zien aan de archeologische sporen dat de bewoners er in eerste instantie nog doorheen probeerden te ploegen. Wanneer het echt te erg werd, werden akkers verlaten en ongetwijfeld verderop aangelegd. Maar soms stooft het zand zo erg, dat complete boerenhoeves werden ondergestoven en de bewoners vertrokken. Om het stuiven tegen te gaan, werd er al vroeg geprobeerd het duin te beplanten. Met helmgras bijvoorbeeld. Deze plant maakt lange wortelstokken en kan snel nieuwe scheuten aanmaken. Het helmgras is goed bestand tegen zout water en weet op warme dagen verdamping tegen te gaan door de bladen op te rollen. De oudste vermelding van de aanplant van helm stamt uit 1353 in een verordening van graaf Willem V van Holland. En Jacoba van Beieren gaf opdracht in 1418 tot de beplanting van de duinen achter Aelbrechtsberg en Tetterode, ten westen van kasteel Brederode.

Behalve de bijzondere vorming van het landschap, is hier ook sprake van een archeologische schatkamer. Onder de Jonge Duinen liggen de oude landschappen als het ware op elkaar gestapeld, en kunnen we de sporen van de mens gedurende vele eeuwen vervolgen. ♦

Portret van Jacoba van Beieren uit het 15^e-eeuwse wapenboek van Hendrik Van Heessel. Zij was erfgename van de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen

Vroegmiddeleeuwse bel van koperlegering en ijzer, gevonden in Groot Olmen. Waarschijnlijk hing deze bel zo'n 1500 jaar geleden om een geiten- of schapennek

Bewonderen

*Zo zal het er mogelijk
uit hebben gezien,
mannen en vrouwen in
het leger*

“Vrouwen sleutelrol in kennis over Romeins leger”

*Carol van Driel-Murray is
onderzoekster Romeinse tijd
en leerspecialist*

“Vroeger bestond er een vrij star beeld van het leven in de Romeinse militaire nederzettingen. In de forten woonden soldaten, daarbuiten was het kampdorp met ook wat vrouwen erin. Tegenwoordig weten we wel beter maar het blijft een hardnekkig misverstand.” Aan het woord is dr. Carol van Driel-Murray, onderzoekster Romeinse tijd en leerspecialist. “Juist door mijn onderzoek van leren voorwerpen uit de Romeinse tijd, kwam ik die vrouwen tegen: in het Romeinse fort van Velsen trof ik naast de soldatensandalen, ook vrouwen – en kinderschoenen aan. Volgens de Romeinse bronnen waren er geen vrouwen in de forten aanwezig; daarop is dat statische idee dan ook gebaseerd. Maar zoals wel vaker, brengen juist de archeologische vondsten het ware en veel genuanceerdere beeld naar boven.

Het Romeinse leger was een smeltkroes van nationaliteiten. De mannen die uit alle hoeken van het Romeinse rijk kwamen, gingen al snel op in de Romeinse militaire structuur en cultuur. Ze droegen soldatenkleding en ook hun sieraden en mantelspelden laten zien dat ze in de eerste plaats onderdeel vormden van dat gigantische leger met zijn eigen cultuur. De vrouwen hoefden

zich veel minder te conformeren, en hielden zich veel meer aan de inheemse tradities en dracht.

Romeinse soldaten waren 25 jaar in dienst; de meesten werden niet ouder dan een jaar of 30. De troepen verplaatsten zich van gebied naar gebied en namen regelmatig deel aan militaire acties, variërend van overvallen tot grote veldslagen. De kans dat je dat overleefde, was klein. Soms waren er lange perioden van relatieve rust en gebeurde er weinig. Als je zo'n lange tijd in dienst bent, onder die omstandigheden, is het heel natuurlijk dat je je ook richt op een gezin.

We weten dat er soldaten waren met een gezin in het land van herkomst. Brieven en geld werden door de soldaat naar huis gestuurd; wat dat betreft fungeerde het Romeinse legerpoststelsel heel erg goed. Maar in de forten zijn genoeg archeologische bewijzen dat het gezin uit het land van herkomst meetrok met de soldaat. In het fort van Velsen is sprake van mantelspelden voor vrouwen en andere sieraden uit Pannonië, en zilveren haarspelden uit het Germaanse gebied. Dit duidt op rijkere vrouwen, echtgenotes of officiële concubines, en niet op slavinnen, waarmee in het verleden de aanwezigheid van vrouwen in forten al snel werd afgedaan.

Romeinse haarnaald

Koriander is een van de tuinkruiden die het Romeinse leger met zich meebracht

Dr. Pen Allison, die jarenlang statistische analyses maakte van 'typisch' vrouwelijke vondstcategorieën in Romeinse forten in Duitsland en Engeland, kon de locaties van vrouwen binnen een fort en in de soldatenbarakken aanduiden. Juist door de combinatie van die kleine vondsten waarvan er meestal weinig zijn zoals haarpinnen, spinklosjes en vrouwensieraden, kwam een helder beeld naar voren.

Aardewerk is ook een goede indicator. Gedraaid Romeins aardewerk is afkomstig uit ateliers en werkplaatsen. Het wordt in bulk geproduceerd en dat is een typische mannenbezigheid. Het handgevormde aardewerk is in de meeste maatschappijen een vrouwenproduct. Veel vrouwen maken het zelf en ze bakken het in open haarden. Onderzoeker Frans Diederik heeft voor Velsen het handgevormd aardewerk beschreven. Het verpakkingaardewerk kan van verder weg komen, dan is er sprake van een vorm van handel. Bij gebruiksaardewerk dat in Velsen ook is aangetroffen, kun je ervan uitgaan dat het ter plekke is gemaakt. Door lokale vrouwen; een indirecte aanwijzing voor hun aanwezigheid in het fort.

“Het Romeinse leger was een smeltkroes van nationaliteiten”

Uit de Romeinse tijd hebben we vooral informatie over het Romeinse leger, en weinig over de bevolkingsgroepen waaruit de troepen waren opgebouwd. Maar juist de vrouwenspullen vormen kostbare aanwijzingen. Daaronder valt ook het aardewerk. Bij aardewerk moet je nadenken over wie het maakt, wie het gebruikt en waarvoor het gebruikt is. Uit geschreven bronnen weten we dat er Friese troepen waren gelegerd in de Romeinse forten langs de Muur van Hadrianus in noord-Engeland. Dat is in de 2^e en 3^e eeuw n.Chr., zo'n 150 jaar na fort Velsen. In die forten vinden we qua vorm typisch Fries aardewerk. Maar slijpplaatonderzoek aan die scherven liet zien dat het gemaakt is van klei uit de buurt van die forten. Die Friese handgevormde drinkbekers werden gebruikt voor een typisch

Een stevige damesschoen die in het Romeinse fort Camelon in Schotland werd gevonden

Fries gebruik, de gastvriendschap. Een gebruik dat door de Friese troepen werd onderhouden en zó belangrijk was dat er ter plekke bekers voor werden gemaakt. Een duidelijke aanwijzing dat Friese vrouwen mét hun mannen meereisden.

Als het rond 200 n.Chr. zo was, waarom is het zo moeilijk te accepteren voor eerdere periodes? Dat vrouwen meereizen met hun man in het leger is niets bijzonders; dit kennen we ook uit recente tijden. De vraag is of dit alleen gold voor de hogere officieren of ook voor het simpelere voetvolk.

In Romeinse forten elders vinden we eveneens gebruiksvoorwerpen die op de aanwezigheid van andere bevolkingsgroepen wijzen. Kookgerei geassocieerd met noord-Afrikaanse voedselbereiding. Dat klopt met de informatie over de daar gelegerde troepen, die we hebben uit de andere bronnen. Ook hier zijn de vrouwen met hun mannen meegetrokken en hebben ze hun eigen eten gekookt. De soldaat, zijn vrouw en hun gezin hielden toch zoveel mogelijk vast aan de tradities uit het herkomstgebied. Vergelijk het met migranten van nu; de eerste generatie brengt haar eigen tradities mee, in voedsel, kleding en begrafenisritueel bijvoorbeeld. Zoiets moet je je binnen het Romeinse leger ook voorstellen. Ik denk dat binnen de Romeinse militaire gemeenschappen vooral de eerste generaties zichtbaar zijn; na verloop van tijd zul je weinig meer terugvinden van de herkomst van de troepen en hun families.

Als we denken in Romeinse militaire gemeenschappen binnen de forten, en veel minder in Romeinse soldaten *sec*, komen er ook hele andere onderzoeksvragen boven drijven. Op welke wijze communiceerden die groepen met elkaar en met de buitenwereld? Hoe verliepen die contacten tussen de Romeinse militaire gemeenschap en de lokale bevolking er omheen? Werd er gehandeld of was er sprake van dwang?

Vergis je niet; vrouwen hadden binnen de Romeinse samenleving een redelijke positie. Natuurlijk niet als je tot de slaven of onderste regionen van de maatschappij behoorde; dan heb je het overal zwaar. Romeinse vrouwen hielden recht op hun bruidsschat, ze konden vermogen en bezit opbouwen.

Deze typisch Friese potvorm werd gemaakt in het Romeinse fort van Housesteads langs de Muur van Hadrianus in noord-Engeland. Het handgevormde aardewerk wijkt sterk af van gedraaid Romeins aardewerk zoals de terra nigra en terra sigillata potten uit Velsen

Pannonië was een Romeinse provincie aan de westkant van de Alpen en begrensd door de Donau. Ze lag op het kruispunt van het huidige Oostenrijk, Hongarije, Kroatië, Servië en Slovenië. Door de provincie liep een belangrijke handelsroute die Gallië (het huidige Frankrijk) met de Zwarte Zee verbond

Voor Germaanse vrouwen was landbezit uitgesloten. Verdere informatie over hun positie, bijvoorbeeld of meisjes vrije partnerkeuze hadden of dat vrouwen zelfstandig konden handelen, ontbreekt. Maar als je let op tribale groepen heden ten dage, hoef je daar geen al te geïdealiseerd beeld van te hebben. Voor vrouwen brachten die Romeinse nieuwkomers misschien wel allerlei mogelijkheden die er eerst niet waren. Omgang met de Romeinen, al dan niet afgedwongen of op last van hun vader of stam, bracht toegang tot een nieuwe wereld, tot goederen en tot geld. Je moet vrouwen zien als kokkinnen, handelaarsters, tolken, concubines, echtgenoten. Samenleven of trouwen met een soldaat kon betekenen dat je een deel van zijn erfenis kreeg waardoor je positie als vrouw heel wat beter werd. Door een huwelijk kon je ook het Romeinse burgerrecht verkrijgen. Maar wat gebeurde er eigenlijk als het Romeinse leger zich terugtrok? Wat deed je dan als lokale vrouw? Meetrekken met het leger? Kon je terug naar je eigen gemeenschap? Wat voor positie had je dan? Zeker in het geval van Velsen, waar het leger eigenlijk maar zo'n 30 jaar aanwezig is, en daarna de streek voorgoed verlaat, zijn dat hele boeiende vragen.” ♦

*Kralen uit de duinen:
gevonden in Bloemendaal
Groot-Olmen, fort Velsen
II en bij de Ruïne van
Brederode*

*Een vrouw uit 600 n.Chr. laat
zien hoe kralen als sieraad
gedragen kunnen zijn. Je kunt
haar zelf bewonderen in Huis
van Hilde*

Kralen in de duinen

Mensen tooien zich al duizenden jaren lang met kralen. Met name de gladde, onversierde kralen zijn eenvoudig en simpel te maken. De eerste kralen werden gemaakt van dierenbotten, -tanden en steen. Vanaf zo'n 3500 v.Chr. worden in Egypte de eerste kralen van faience/glas gemaakt. In Europa worden glaskralen vanaf de bronstijd (2000 v.Chr.) gemaakt. Ook komen dan kralen voor van barnsteen en aardewerk.

Het maken van glas is specialistisch werk, dit kan niet iedereen. Je hebt een oven nodig, en voldoende hout om deze te stoken. Voor het glas is vooral (kwarts-)zand nodig. Dit smelt op een hoge temperatuur (1700 °C). Om het smeltpunt te verlagen naar ongeveer 900 graden werd soda of potas (as van beuk of eik) toegevoegd. De Romeinen gingen zelfs glas inzamelen, omdat ze erachter kwamen dat het toevoegen van 'oud glas' ook een lager smeltpunt opleverde.

In de vroege middeleeuwen waren waarschijnlijk rondreizende ambachtslieden actief die glazen kralen maakten (Merovingische periode); pas later kwamen er vaste productieplaatsen (Karolingische periode). Helaas hebben archeologen nog geen ovenresten teruggevonden. Alleen op basis van het productieafval (bijvoorbeeld brokken ruw glas, glasstaafjes) kan het maken van glas worden getraceerd.

De oudste kralen in Europa zijn onversierd en eenvoudig van vorm. Gaandeweg worden ze kleurrijker en meer versierd, al blijven simpele blauwe en groene kralen eeuwenlang rondcirculeren. Kralen worden gezien als sieraad, maar niet alleen voor mensen. De typische Romeinse ‘meloenkralen’ (faience kralen met een ribbelpatroon) werden zelfs gebruikt als paardentuig. Kralen blijven ook in de middeleeuwen in gebruik, van kleine onversierde kraaltjes tot grote bonte exemplaren, van glas, maar ook van aardewerk of natuursteen.

*Een kraal uit de 1^e eeuw
gevonden bij fort Velsen II*

In het Zuidelijk Duingebied en het aangrenzende gebied bij Velsen zijn kralen gevonden uit verschillende perioden en van verschillende materialen. Archeologen onderzoeken waar deze vandaan kunnen komen: een stad ver weg of dichtbij, of misschien in de eigen nederzetting gemaakt? Voor de vindplaats Groot Olmen kan niet worden uitgesloten dat een rondreizende kralenmaker hier kralen heeft gemaakt, al ontbreken harde bewijzen. Glas uit de Romeinse tijd is in latere perioden regelmatig hergebruikt. Het blauwgroene glas dat in Romeins Velsen is gevonden, zou weleens de grondstof geweest kunnen zijn voor de kralen die in Groot Olmen zijn gevonden (zie p. 28). Al weten we dit natuurlijk niet zeker. ♦

*Van boven naar beneden een
kraal van barnsteen
(0-300 n.Chr.), van glas
(40-50 n.Chr.), van bot
(2000-2800 v.Chr.) en van
glas (40-55 n.Chr.)*

De Ruïne van Brederode

Wie nu in Santpoort-Zuid de Ruïne van Brederode binnenstapt, waant zich in een middeleeuws kasteel. Slotgracht, toegangspoort, torens en kantelen, je kunt er in dwalen en even de middeleeuwen herbeleven. De tijd van de Heren van Brederode, die eeuwenlang grote invloed en bezittingen hadden in het Kennemerland en op Brederode. Tot ze zich uiteindelijk eind 15e eeuw voorgoed vestigden in Vianen, een van hun andere grote bezittingen.

Voor het zover was, was er het nodige gebeurd. Maar wat eigenlijk? Wie op zoek gaat naar het echte Brederode, lijkt in de nevelen der tijd te verdwalen en ziet zich al snel voor raadselen geplaatst.

Om te beginnen bij zo'n beetje de eerste man die zich Van Brederode noemde, Willem. Een akte uit 1244 vermeldt hem. 'Roo' of 'rode' betekent bos, en de meest gangbare verklaring voor zijn naam is dat er een flink (breed) stuk moest worden gerooid om de bouw van het kasteel mogelijk te maken, brederode dus.

Eeuwenlang stelden de Van Brederodes dat zij afstammelingen waren van de graven van Holland en tot in de 17^e eeuw voerde de familie hierover processen tegen de Staten van Holland om erkenning te krijgen voor hun afstamming. Hoe waar die bewering was, weten we niet. Maar DNA-onderzoek dat in 2006 werd uitgevoerd aan de skeletresten van Willem van Brederode en van graaf Willem II van Holland, leverde geen overeenkomsten op. Het geslacht verschijnt min of meer vanuit het niets in de geschriften uit die tijd. Waar de rest van de Hollandse adel langzaam opkwam, en op hun weg omhoog ook de nodige politieke tegenslagen kende, lijkt de vader van Willem van Brederode, Dirk Drossaard (van Teylingen), als uit het niets aanwezig te zijn. Uit 1203 komt de vermelding dat hij optreedt als hoofd van de grafelijke huishouding bij de graaf van Holland, een hoge positie. En blijkt hij een invloedrijk en gefortuneerd man te zijn. Zijn zoon Willem, 'die van Brederode', heeft voldoende middelen om een groot kasteel te bouwen. Hij verwerft ook het ambacht Velsen. De Hollandse graaf Willem II

Willem van Brederode stierf in 1285 en Hillegonda in 1303. Ze werden bijgezet in het familiegraf van de Van Brederodes in de middeleeuwse Engelmunduskerk in Velsen. In 1967 werd de fundering van deze kapel opgegraven. Hierbij werd een bijzondere grafzerk ontdekt waarop Willem en Hildegonda gestileerd staan weergegeven. De skeletten uit de grafkelder werden opgeslagen en pas recent opnieuw bestudeerd. Hierbij werd duidelijk dat het echt ging om de overblijfselen van het echtpaar en enkele van hun mogelijke kinderen. Op basis van de schedels werd een gezichtsreconstructie gemaakt

Links Willem van Brederode en onder Hillegonda van Voorne. Beide reconstructies zijn te zien in Huis van Hilde

Maquette kasteel Brederode, gemaakt door L. de Veld. Dit geeft een indruk van hoe het kasteel er in de late middeleeuwen uit kan hebben gezien

noemt de zeer rijke Willem van Brederode zijn 'bloedverwant'. Uit berekening, omdat je een invloedrijke edelman maar beter aan je kon verbinden? Of omdat er werkelijk een (verre) bloedverwantschap was, misschien via de vrouwelijke kant? Het wapenschild van de Brederodes voert in ieder geval de rode leeuw, die ook de graven van Holland voerden.

Willem van Brederode bouwde het kasteel. Een veel gehoorde veronderstelling is dat dit gebeurde in het laatste kwart van de 13e eeuw. Dit zou mooi kloppen met de archeologische vondsten die min of meer toevallig bewaard zijn gebleven. Maar klopt het ook echt? Want er zijn van het terrein ook andere, oudere vondsten bekend: vroege kogelpotten en scherven van Pingsdord-aardewerk bij voorbeeld. Dat aardewerk werd geproduceerd en verhandeld ergens tussen circa 1000 en 1200 n.Chr. En er zijn ook zogenaamde proto-steengoedkannen aangetroffen die een vroegere datering van het kasteel doen veronderstellen. Maar bij gebrek aan meer harde archeologische bewijzen, is de startdatum van het kasteel voorlopig twijfelachtig.

Wat voor kasteel bouwde Willem eigenlijk? Hoe zag het er uit? Op deze vraag is het moeilijk om een goed onderbouwd antwoord te geven. Want de ruïne die nu in Santpoort te bezoeken is, heeft weinig te maken met de bekende feiten. Het is eerder het resultaat van hoe men in de 19e eeuw dacht dat een kasteel er ongeveer uit moest zien.

Het oorspronkelijke kasteel zou misschien een woontoren op een ronde terp zijn geweest met een gracht eromheen, een zogenaamd motte-kasteel. Dat is een aanname op basis van de vorm van de voorburcht en een veronderstelde gracht. De voorburcht zou er daarna bijgebouwd zijn en het kasteel gaandeweg verbouwd en uitgebreid. Maar sporen van die vroege fase zijn nooit waargenomen; daarvoor was de ondergrond teveel verstoord. De veronderstelde gracht is ook niet gevonden. Het was waarschijnlijk wel een groot kasteel. Uit historische bronnen weten we namelijk dat de bouwkosten zelfs de rijke Willem van Brederode op het randje van faillissement brachten. En dat terwijl hij toch ook nog met één van de rijkste dames van die tijd was getrouwd: Hillegonda van Voorne. Ook voor zijn opvolgers bleken de onderhoudskosten van het kasteel een bron van financiële zorgen.

Enkele jaren geleden, in 2010, is er op basis van de herkende fundamenten getracht een 3D-reconstructie te maken van de bebouwing. Het levert een imposante burcht op waarvan de datering rond 1350 ligt, zo'n 100 jaar na de dood van Willem. Opgegraven botmateriaal uit het kasteel laat zien dat de Heren van Brederode gebruik maakten van het jachtrecht dat hen door de graaf van Holland was toegekend; haas, konijn, edelhert, ree en wild zwijn kwamen er op tafel net zoals reiger, eend en kraanvogel. Een buitengewone vondst tussen de botten wijst op een ander recht dat de Brederodes hadden verkregen: het recht op alle strandvondsten. Twee lendewervels van een orka laten zien dat dit voor de Nederlandse wateren uitzonderlijke dier op enig moment het kasteel is binnen gesjouwd. Als het vlees nog vers genoeg is geweest, zal het zeker zijn gegeten.

Op het tapijt van Bayeux is de aanval op een motte afgebeeld. Dit maakt duidelijk dat zo'n heuvel goed te verdedigen is

Deze wervel werd samen met resten van 14 andere soorten zoogdieren, 19 soorten vogels en 5 soorten vissen gevonden in de slotgracht van kasteel Brederode. Uit onderzoek bleek het te gaan om de wervel van een volwassen orka-vrouwtje. Een imposante vondst omdat orka's bijna nooit de Noordzee bezoeken. De orka-wervels van Brederode zijn zelfs de oudst bekende vondsten van een orka in Nederland!

Deze Koolstronkbeker is oorspronkelijk uit Duitsland maar gevonden bij Brederode. De puntknoppen op het glas gaven grip aan de gebruiker. Vette vingers van het eten waren geen probleem meer bij zulke glazen. De datering is ± 1450-1500

Het oorspronkelijke kasteel is in de loop der tijden de nodige keren verbouwd en herbouwd. Ook wel nodig aangezien het verschillende keren werd aangevallen en (deels) verwoest. Dit gebeurde bijvoorbeeld enkele keren tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten waarbij tussen circa 1350 en 1490 een ingewikkelde machtsstrijd woedde binnen het Hollandse graafschap. In 1351 en in 1426 werd het kasteel belegerd en deels verwoest. Beide keren werd het kasteel hersteld. De laatste keer beperkte zich dat met name tot het noordelijke deel van het kasteel. Yolande de Lalaing, weduwe van de toenmalige heer van Brederode, Reinout II, liet het restaureren en woonde hier tot aan haar dood. Waarschijnlijk dateert het glas-in-loodraam dat het embleem draagt van de Brederodes, het everzwijn, ook uit die periode (zie omslagfoto).

Embleem van de Brederodes was het everzwijn. Het everzwijn werd in de middeleeuwen gezien als een dapper en machtig dier. Het was niet makkelijk te vangen en kon gevaarlijk worden voor degene die er achteraan joeg. Bij verschillende Europese adellijke families zie je het everzwijn daarom opduiken als embleem

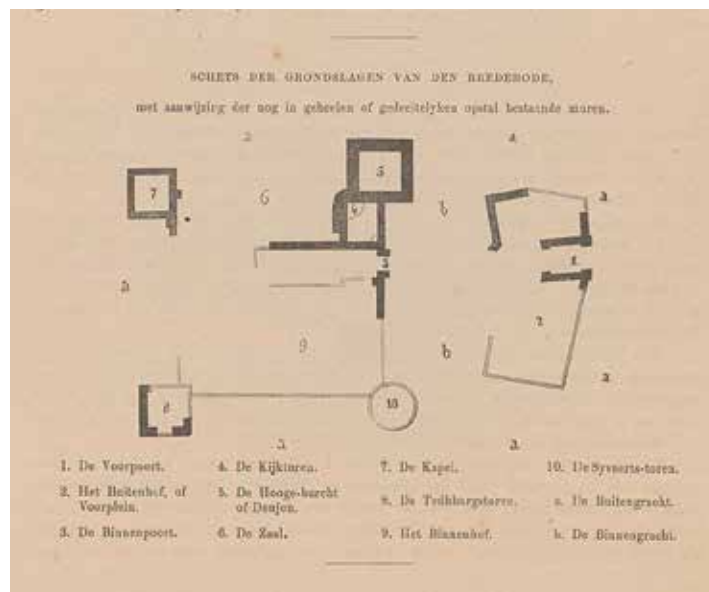
Woede van 't Kaas- en Broods-Volk, te Haarlem, in 't jaar 1492.

Tijdens de Kaas- en Broodopstand in 1492 viel het kasteel ook weer ten prooi aan plunderingen. Maar de (letterlijk) grootste klap voor het kasteel volgde tijdens de Tachtigjarige Oorlog. In 1573 werd het kasteel door de Spanjaarden opgeblazen. Zo wilden de Spaanse troepen voorkomen dat iemand er gebruik van kon maken. De ruïne bleef in stand, er bleef altijd een terreinbeheerder aanwezig maar tot een herbouw kwam het niet meer. De gronden van Brederode werden soms verpacht aan boeren die hun vee op en rond de ruïne lieten grazen.

Opgravingen zijn er op het kasteelterrein tot dusver nauwelijks gedaan. De eerste grote afgravingen vonden plaats in de 19e eeuw. Die werden in gang gezet toen de Ruïne van Brederode, dankzij de inspanningen van de stadsarchivaris van Haarlem Enschedé, rijksbouwmeester Cuypers en Tweede-Kamerlid De Stuers, kon worden gered en als eerste Rijksmonument werd gerestaureerd en geconsolideerd. Dat gebeurde natuurlijk wel met de inzichten en fantasieën van de 19e eeuw. In de loop der tijd was er flink wat duinzand over de ruïne gestoven. Daarom werd er eerst maar een flink deel afgegraven, samen met allerlei puin dat van het oorspronkelijke kasteel afkomstig was. Er werd ook lekker diep gegraven, en aan de hand van overgebleven foto's is aannemelijk dat daarbij veel dieper dan het oorspronkelijke middeleeuwse niveau is uitgegraven, tot ver onder het kelderniveau aan toe. Van daaruit werd het restauratiewerk gestart. Vanuit een romantische visie werden de muren van het kasteel opgemetseld. Dat gebeurde met stenen van overal en nergens: de gesloopte stadsmuren van Haarlem, van gesloopte burchten uit het oosten en noorden van het land, arbeidershuisjes uit de Zaanstreek... Nu zouden we er onze wenkbrauwen bij fronsen; toen was vooral het uiteindelijke resultaat van belang.

Opstand van het Kaas- en Broodvolk in Haarlem in 1492, uitgegeven door Isaak Tirion voor auteur Jan Wagenaar (Vaderlandse Historie), gravure door Simon Fokke

Voor die tijd was een dergelijke voortvarende aanpak een mooi werk maar bij de hedendaagse archeoloog lopen de rillingen over de rug. Niemand registreerde wat er tijdens het graafwerk werden aangetroffen en alleen herkenbare en vooral gave vondsten werden verzameld. De rest werd weggegooid.

Een schets van het grondplan van het kasteel van Brederode. De donkere delen zijn de nog staande muurresten. De tekening dateert van het onderzoek in de 19^e eeuw

De enkele vondsten die bij de werkzaamheden werden geborgen, stonden in vitrines in de ruïne opgesteld. Totdat er ettelijke werden gestolen bij een inbraak in de jaren-1970, waarna de rest in opslag ging bij de Rijksdienst Kastelenbeheer. Maar dat bleek ook geen garantie tegen verlies. In 1992 werd het depot van de Rijksdienst Kasteelbeheer door reorganisatie opgeheven, en de vondsten van Brederode dreigden te worden weggegooid. Het is aan de heer N. Tom van Kasteelbeheer te danken dat ze zijn gered. Hij zag het belang van deze vondsten in en zocht snel contact met onderzoeker Jean Roefstra. Die werkte toen nog bij de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Samen wisten ze de vondsten daar onder te brengen. Tegenwoordig liggen de vondsten van Brederode veilig opgeborgen in het Archeologiecentrum van provincie Noord-Holland. Onderzoekers kunnen daar terecht om de vondsten te bestuderen en wellicht wat meer licht te werpen op de geschiedenis van Brederode. ♦

Ook deze spreuwenpot is gevonden bij Brederode. De potten hingen als nestkasten aan de gevel en hadden op de vlakke gevelkant een gat. Als de jonge spreuwen bijna groot genoeg waren om uit te vliegen, tilde men de pot van de gevel en haalde de lekkere hapjes er uit. Het verhaal gaat dat tijdens de 80-jarige Oorlog, toen men grote hongerperiodes kende, de spreuwen in grote getalen gegeten werden. De gevelsteen (links) komt uit Amsterdam

Vinken vangen

Voor ons klinkt vinken jagen nu als ver van mijn bed. De jacht op grotere vogels was vaak voorbehouden aan de adel en ze werden gejaagd met haviken, sperwers of valken. Maar de vangst van kleinere soorten was wijdverbreid. Naast vinken werden ook mussen, lijsters, leeuweriken, ortolanen, sijsjes en vele andere kleine trekvogels gevangen. De vangst van elke vogelsoort vereiste een eigen techniek. Meestal gebeurde het met lijmstokken of netten. Deze netten verschilden per soort in afmeting en maaswijdte van het net. Tot in de jaren-1970 en -1980 werden kleine zangvogels op hun trektochten massaal gevangen in onder andere Italië, Frankrijk en België. Willy Vandersteen bracht in 1970 met het Suske-en-Wiske album 'De Toornige Tjiftjaf' de vogelvangst in België onder de aandacht.

In Nederland werd de vogelvangst op vinkenbanen met de Vogelwet van 1912 aan banden gelegd. Dat wil niet zeggen dat er tegenwoordig geen vinken meer worden gevangen. Soms vindt het zelfs plaats op de van oudsher bekende vangstplekken. Natuuronderzoekers vangen hier de vinken om ze te voorzien van een pootring. Hierna worden de vinken weer vrij gelaten. Aan de hand van de ringen kunnen onderzoekers over de hele wereld de omvang van de soorten en de vogeltrek bestuderen. ♦

Niet alleen vinkjes maar allerlei soorten (zang)vogels worden gevangen en geringd. Zoals sijsjes, groenlingen, lijsters, kramsvogels, putters, spechten, ijsvogels, winterkonninkjes en torenvalken

Kelk- of stengelglas, van het grafelijk hof Aelbertsberg. Dit luxe wijnglas dateert rond 1300

Bewonderen

*Buitenplaats Oosterduin,
voorheen Distelberch*

Rondje Bloemendaal met de expert, interview met Theo Nieuwenhuizen

Weg beginnen ons rondje bij het gemeentehuis van Bloemendaal. Daar weet Theo Nieuwenhuizen gelijk al het een en ander te vertellen. In de centrale hal bijvoorbeeld, hangt een vloer aan de muur. Niet een alledaags verschijnsel. Theo vertelt dat het afkomstig is van zijn eerste opgravingsproject. De vloer is van een keldervloer uit de hofstede Distelberch (1600-1625). Deze hofstede werd later de buitenplaats Grijpsteyn en in latere periode de buitenplaats Oosterduin. Toen de opgraving van de Archeologische Werkgroep Haarlem, waar Theo lid van is, de vloer had vrij gelegd, wilde het toenmalige college van Bloemendaal het graag in het gemeentehuis tentoongesteld hebben. Het was Theo's idee om het aan de muur te bevestigen. Overigens is niet alleen binnen in het gemeentehuis het verleden nabij. Wie voor het binnengaan van het gemeentehuis even omlaag kijkt, ziet een 19e-eeuwse waterput onder de voeten, gemarkeerd door een plaquette.

Jarenlang is Theo werkzaam geweest voor de gemeente Bloemendaal, hoewel hij zijn carrière als loodgieter begint. In 1982 wordt hij installatiecontroleur van het gemeentelijk gas- en waterbedrijf en 10 jaar later komt hij op de afdeling Milieu. In beide functies rijdt hij de hele gemeente af, en ziet naast het ondergrondse leidingwerk en de milieuzaken, ook heel veel van de bodemopbouw en archeologie. In 2001 kan hij met vervroegd pensioen en begint hij een eigen archeologisch bureau. Zo kan hij worden ingehuurd voor veldwerk en bureauonderzoeken. Vele onderzoeken volgen, soms gravend, maar meestal booronderzoek. Samen met Wim Bosman heeft hij vele boringen in de duinen gezet. En ook binnen de bebouwde kom van Bloemendaal loopt hij zoveel mogelijk bouwactiviteiten na. 'Als er een negatief selectiebesluit is, ga ik even kijken. Al kan ik maar één boring zetten, of een foto maken van het profiel van een bouwput, het zorgt toch weer voor aanvullende informatie.' Dat mist hij vandaag de dag wel. 'Eigenlijk zou in iedere gemeente één keer in de week iemand op de fiets moeten stappen om een rondje langs alle bouwputten te rijden. Gaat het volgens afspraak, of komen er wellicht onverwachte (bodem-)zaken tevoorschijn.'

'Profielen zijn mooier dan vondsten'

Verder is hij druk met de Archeologische Werkgroep Haarlem, de Stichting waarvoor hij zich inzet met het uitwerken van oude opgravingen. Samen met Bureau Archeologie Haarlem en verdere leden van de werkgroep is hij nu bezig met de uitwerking van het archeologisch onderzoek Huis te Kleef in Haarlem, de opgraving die ze zelf tussen 1990 en 1995 hebben uitgevoerd.

Wat is er zo bijzonder aan de archeologie in het Duingebied?

'Ik probeer mij te verplaatsen in de mensen, waarom zijn ze ergens gaan wonen? In het duingebied is men niet alleen maar hoog en droog gaan wonen, maar hielden ze ook rekening met andere factoren: je moet niet te hoog gaan zitten, want dan heb

je geen water in de buurt, en je wilt ook beschutting tegen de wind. Dus zaten ze aan de luwzijde van de strandwal, of erop. Het is de vindingrijkheid van de mensen. Daarom is boren zo leuk. Je ziet alle fasen in het landschap: permanente bewoning, of even weg, toch weer terug. Je ziet ook de reden waarom ze even weg zijn, bijvoorbeeld door vernatting of juist verstuiving.'

Theo aan het werk in IJmuiden

De 'Holle Boom' bij Kraantje Lek, met erachter duin De Blinkert

Met de auto rijden we door Bloemendaal, Overveen en Aerdenhout. Theo weet overal wel een verhaal te vertellen. Waar welke buitenplaatsen staan en hoe de voorgangers ervan heetten.

Hij wijst ons op enkele voormalige kroegjes 'waar de Zandvoortse vissers vroeger hun net met de verkoop van vis in Haarlem verdiende geld uitgaven, en waar de vissersvrouwen ze aan het einde van de dag op moesten halen.' Ook rijden we langs De Blinkert, onderdeel van het Visserspad bij Kraantje Lek, en de inmiddels vernieuwde 'Holle Boom'. Theo vertelt over twee kampen van de Bataafse Republiek uit 1803 die bij De Blinkert hebben gelegen.

We rijden langs de voormalige bleekvelden, waar weinig meer van te zien is, hoewel hier en daar een gietsloot is behouden. Een bijzonder fenomeen is het Halve Maantje. Een laagte tussen de duinen, die ook vandaag de dag nog onbebouwd is. Het hart van de blekerijen. Het Halve Maantje werd omgeven door duinhellingen, die gebruikt werden als droogvelden. Hoe komt het dat het duinzand zich hier niet heeft verplaatst? Theo denkt dat men het zand zat was, dat continu verstoof en alles bedekte. Hij vermoedt dat rondom het Halve Maantje het Jonge Duin met helmgras is aangeplant, om verstuiving te voorkomen. Maar het blijft geologisch een raar fenomeen.

Het Halve Maantje op een oude ansichtkaart

Waar het verleden uit de middeleeuwen soms nog zichtbaar is, bijvoorbeeld in de vorm van oude gietsloten, of de monumentale buitenplaatsen, zo mysterieus en onzichtbaar is het prehistorische verleden. Theo heeft door de hele gemeente booronderzoek uitgevoerd. Tientallen meters boorraaiën heeft hij aan informatie over de ondergrond. Op veel plaatsen kan hij aanwijzen waar akkers uit de bronstijd aanwezig zijn. Ook zijn op enkele plaatsen in het verleden al vondsten gedaan, zoals bij de Tweede Doodweg (afvalkuilen met vuursteen en aardewerkfragmenten van de Hilversumcultuur uit de bronstijd 1800-1200 v.Chr.) en de Bekslaan. Bij de Bekslaan is in 1895 een vondst uit het laat neolithicum – bronstijd gedaan, dit is de allereerste vondstmelding uit Bloemendaal. Deze vondsten liggen nu in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Een vensterkapiteel uit het grafelijk hof Aelbertsberg uit ± 1100-1300 en een gravure van het hof zelf

Wat is je mooiste project?

‘Er zijn er veel, maar als ik moet kiezen, dan kies ik Groot Olmen. Dit was één van de vindplaatsen in de duinen. Aangetroffen werd een bijzondere boerderijconstructie, waarvan de buitenwanden voorzien waren van verticaal geplaatst hout. Ik had destijds nog een postvakje bij de gemeente Bloemendaal, en de boswachter had er een zak met scherven in gelegd. Toen we naar de plaats in de duinen gingen was het onvoorstelbaar wat we zagen. Zoveel aardewerk. Het was alsof er een container vol met aardewerk was ontploft.

Tijdens de onderzoeken waren er prachtige profielen. Het was bijzonder om de akkerlagen te zien, afgewisseld met een laag zand, maar de mensen kwamen toch weer terug gezien de nieuwe akkerlagen. Ik vind profielen mooier dan vondsten, het vertelt je zoveel over het landschap. Het is wel een kick als er precies een vondst in het profiel zit, maar verder doet vondstmateriaal mij niet zoveel.’

Een tweede favoriet is de bronstijd-grafheuvel van Blekersveld. ‘Wat zo bijzonder is, is de locatie van de grafheuvel. Het betreft een opduiking in de strandvlakte, in het veen. Ik ging er boren en vond zand. Uiteindelijk heb ik een kwart van de grafheuvel onderzocht. Er was een kring van houten palen om de heuvel heen. Onder de grafheuvel lag een akker, waar ik eergetouwsporen in aantrof. Hij heeft geen graf gevonden, wel vuursteen en handgevormd aardewerk. De spullen liggen klaar om in een rapport gezet te worden; hij heeft de boorraai al uitgewerkt. Theo heeft nog geprobeerd om de locatie van de grafheuvel zichtbaar te laten maken in het stratenpatroon. Helaas was hier vanuit de gemeente geen belangstelling voor. Driekwart van de grafheuvel ligt nog onder de straat. Werk aan de nutsvoorzieningen hier, zal voorafgegaan moeten worden door archeologisch onderzoek.

Hoe kijk je terug op de afgelopen jaren van de Archeologische Monumentenzorg?

‘Ik vind het jammer dat veel archeologische bureaus niet de tijd nemen zich te verdiepen in de lokale omstandigheden. Iedereen

Een paar van de vuurstenen vondsten van de Tweede Doodweg, 1800-1200 v.Chr.

verdient zijn boterham en dat is prima, maar er is tegenwoordig zoveel haast, het gaat om meters maken. Daardoor is de kwaliteit van veel bureaus achteruit gegaan. Verdiep je eerst in het landschap, voordat je gaat boren. Vraag lokale kenners. Neem contact met mij op, ik wil iedereen graag vertellen wat ik weet.

‘Verdiep je in de geologie, waarom zitten de mensen juist daar?’

Ik heb honderden boringen gezet in dit gebied. Daardoor weet ik ook dat je een boring het beste kan interpreteren, als je hem in landschappelijke context plaats. Als het plangebied maar een beperkte oppervlakte heeft, wat tegenwoordig vaak zo is, zet dan één of enkele boringen erbuiten. Je bent iets meer tijd kwijt, maar het levert je zoveel meer informatie op, ook voor de toekomst. Wie weet zit je net in een kleine vallei, maar dat weet je pas als je ook de duinrug kan aantonen.

Vaak lees ik ook dat er geen bewoning is geweest, omdat er tijdens het booronderzoek geen indicatoren zijn aangetroffen (bijvoorbeeld houtskool, kleine stukjes aardewerk, enzovoort). Maar indicatoren zijn niet doorslaggevend voor een uitspraak over wel of geen bewoning. Als er in het duingebied een humeuze laag wordt aangetroffen, dan is dat reden voor vervolgonderzoek.’

Wat is je grootste wens als het om archeologie gaat?

‘Dat de context van het landschap veel meer wordt meegenomen bij de archeologische booronderzoeken. Vergroot het onderzoeksgebied en het levert je een schat aan informatie op.

Een grafheuvel in het profiel aan de Hofgeesterweg in Velsen, tijdens de opgraving in 1978. De buizen van de bronnering zorgen ervoor dat het grondwater wordt weggepompt, zodat de archeologen zonder wateroverlast hun werk kunnen doen

In situ wil zeggen: behouden op de plaats zelf bij voorbeeld door niet of archeologiesparend te bouwen. Ex situ wil zeggen behouden door op te graven en te documenteren en te onderzoeken

Wat beleid betreft, hoop ik dat we de archeologie meer *in situ* gaan bewaren. Waarom kan een parkeergarage niet op het maaiveld worden gezet, je gaat toch de hoogte in? We hebben al zoveel verstoord, laten we juist het *in situ*-beleid handhaven en niet alles opgraven.

Tot slot wens ik dat de gemeente Bloemendaal het beleid gaat actualiseren. Ik ben zelf betrokken geweest bij het opstellen van de archeologische waarden- en verwachtingskaart in 2010. Maar we weten alweer zoveel meer. Er is nieuwe kennis uit de duinen, over de verwachte diepteligging van archeologische lagen, en over vindplaatsen overal verspreid door de gemeente.

En ik zou graag willen dat archeologie meer zichtbaar wordt. Het ontbreekt aan informatie, aan visualisatie. Hier is echt nog een stap te maken.’ ♦

Maanoog en druip: Vinkenbanen in Zuid-Kennemerland

Het vangen van de vogels gebeurde in ieder geval in september. Dat loopt gelijk met de (zang)vogeltrek. De duinen zijn uitermate goed geschikt voor vogelvangst want vogels trekken vaak langs de kust. De prent is van Casper Luyken ca. 1700

Toen de Vogelwet er in 1912 een einde aan maakte, had het 'vinken' al zo'n drie eeuwen achter de rug. Vooral Zuid-Kennemerland stond bekend als een goede locatie om te 'vinken'. Vinken vangen was met name een tijdverdrijf voor de elite die zich op de buitenplaatsen had gevestigd.

'September' van Jan van de Velde ca. 1593-1641

Vinken zijn trekvogels. Ook nu nog trekken ze vanuit het hoge noorden naar het zuiden om te overwinteren. Daarbij passeren ze ook ons land. Met name in de 18e en 19e eeuw werden ze massaal gevangen én opgegeten. Het vangen gebeurde op zogenaamde vinkenbanen.

Deze vinkenbanen zijn ook nu nog her en der bewaard gebleven nabij de historische landhuizen. Met name Bloemendaal was een toplocatie waar wel vijftig vinkenbanen gelegen waren.

Hoe zag een vinkenbaan eruit? Het waren open velden met daarnaast struiken en bosjes waar de vinken konden landen. Naast het open veld was een ondiepe greppel gegraven, de zogenaamde druip of grup. Hierin lagen de vangstnetten die wel 15 tot 20 meter lang waren en rond de drie meter breed.

Als er genoeg vinken waren geland, werden de netten dichtgeslagen. Dit dichtslaan gebeurde door aan een touw te trekken. Dit laatste vereiste veel ervaring. Want trok je te vroeg

aan het vinkentouw, dan waren er te weinig vinken gevangen, en als je te lang wachtte was het merendeel alweer gevlogen. De vinker die de netten dicht sloeg, zat in een huisje te wachten op het juiste moment. Voor de buitenplaats-eigenaren en hun gasten was het een vorm van tijdverdrijf om het vinken gade te slaan, een sport waarbij de spanning rond het juiste moment van toeslaan hoog kon oplopen. Bovendien werden in speciale boekjes de opbrengsten genoteerd en was er onderling tussen de diverse vinkenbanen flink wat wedijver over de beste opbrengst. Er werd aardig wat af gecorrespondeerd gedurende het vangstseizoen; daarvan getuigen ook de brieven van de familie Van Lennep die zelf een aantal generaties lang fervente liefhebbers van deze 'sport' waren. De vermelde aantallen lopen in de honderden tot ruim duizend vinken per dag, met ook andere vogels zoals lijsters en leeuweriken.

Daarnaast had het vinken ook nog een smakelijke kant want de opbrengst ging meteen de pan in. Dat ging gepaard met een gezellig samenzijn waarbij ook de nodige drank werd geschonken. Eigenlijk waren de gebakken vinken een snack vergelijkbaar met een bitterbal of chips tegenwoordig. Het was wel zaak om de vinken lekker krokant te bakken zodat het skelet zonder problemen verorberd kon worden. Gebakken vinken waren een populaire snack en het is niet voor niets dat de slager nog steeds een blinde vink of slavink op het repertoire heeft. Daarbij is wel de oorspronkelijke vink vervangen door runder- of varkensgehakt.

Vinker aan het touw, uit 'Vorstelijke Waranda der Dieren' van Vondel uit 1617

Archeologische sporen van de vinkenbanen in het Zuidelijk Duingebied zijn nog terug te vinden in het landschap. Die kunnen bestaan uit de ondiepe groepen of de fundamente van de vinkenhuisjes en de aangelegde banen

Vinkenbaan op het terrein van mevrouw Van Vliet-Borski, Jachtduin Kennemerduinen in Bloemendaal

Ook 'het gewone volk' bejoeg vinken. Dit gebeurde gewoon in het open veld en niet op keurig aangelegde vinkenbanen zoals die bij de buitenplaatsen lagen, inclusief een vinkenhuisje van waaruit de slagnetten konden worden bediend en waar ook de rijke bewoners en hun gasten het vinken konden gadeslaan. Wie zich geen eigen vinkenbaan kon permitteren, of een buiten had waar de vinken niet langs trokken, pachtte grond van een ander. Voor het vinken zelf was het nodig te investeren in slagnetten, lijnen, het zaad dat werd gestrooid op de baan om de vinken aan te lokken en allerlei gereedschappen. De hoge heren deden het vinken natuurlijk niet zelf. Daarvoor werd (deskundig) personeel ingehuurd. Zo ook voor het verzorgen van de blinde vinken buiten het seizoen.

Blinde vink

Om de trekkende vinken te verleiden omlaag te komen, maakte de vinkers gebruik van lokvogels. Dit waren vinken die eerder waren gevangen. Om te voorkomen dat ze weg zouden kunnen vliegen, werden deze vinken blind gemaakt door met een gloeiende priem hun oog te doorboren. Dit vereiste enige ervaring want gebeurde het niet goed genoeg, dan ontstond er een zogenaamd maanoog. Dit was een ontstoken oog waarvan werd gezegd dat de ontsteking met elke nieuwe maan weer de kop opstak om pas bij afnemende maan weer weg te trekken.

De blinde vinken werden in het donker gehouden. Richting oktober werden ze steeds langer aan daglicht blootgesteld zodat ze dachten dat het lente werd. Met hun gezang lokten ze de andere vinken omlaag naar de baan. Daarnaast waren er vogels 'op de wip'; deze zaten op een simpele installatie vlakbij de grond vastgebonden. Als de vogel te weinig activiteit vertoonde, kon de vinker aan een touwtje trekken waardoor de wip ook wel roer genoemd, begon te draaien. Dit veroorzaakte gefladder en gepiep waardoor de wilde vogels werden aangelokt.

Buiten het trekseizoen verbleven de blinde vinken in verduisterde volièren tot ze weer van nut waren bij de vangst op hun soortgenoten. ♦

Wel handig om een gevulde thermoskan bij je te hebben als je aan het vangen bent

Jachtduin in Bloemendaal: vinkenbaan met op de voorgrond de kooien met lokvinken

Een middeleeuwse zegelring van brons, die bij toeval is gevonden tijdens werkzaamheden in het duingebied

Bewonderen

BENODIGDHEDEN

Een bos brandnetels
 3 eieren
 300 gram tarwe-, haver-
 of gerstebloem
 Melk
 Lijnzaad
 Boter of olie
 Zout
 Groene kruiden zoals
 selderij en bieslook

Hartige plaatkoek met brandnetels

Brandnetels pluk je het best in het voorjaar, met handschoenen aan. Op sommige biologische markten kun je ze ook bij de kruidenkraam vinden. Na het plukken de brandnetels even in kokend water leggen, daarmee verdwijnt de 'brand' en kunnen ze verder verwerkt worden

Dompel de brandnetels in kokend water en spoel ze af. Laat ze even uitlekken. Pluk de bladeren van de stengel en hak ze fijn. Gooi de stengels weg. Doe de bloem in een deegkom. Voeg de fijngehakte brandnetelbladeren, het zout en de eieren toe. Kneed het geheel tot een deeg. Voeg melk toe wanneer het deeg te droog is, en wat bloem wanneer het te nat is. Het moet de consistentie van pizzadeeg hebben.

Smeer een bakplaat in met olie of boter en leg het deeg erop. Bestrooi het deeg met lijnzaad. Laat de koek op circa 160-180 graden gaar worden in de oven, circa 30 minuten.

In stukken verdelen en serveren met sla of gekookte raapjes voor een gezonde en prehistorisch verantwoorde maaltijd.

Jonge blaadjes van verschillende veld- en akkerplanten zijn lekker en zowel rauw als gekookt te eten. De bekendste hiervan is brandnetel, maar ook paardenbloem, zevenblad, de akkermelkdistel en het herderstasje zullen vroeger gegeten zijn. In het voorjaar, als er verder nog weinig groens te vinden is, zijn de jonge blaadjes van deze planten een welkome aanvulling op het menu. Daarom een prehistorisch recept.

De eieren zullen oorspronkelijk van wilde vogels afkomstig zijn geweest, maar met kippeneieren lukt het ook prima. De kip is immers pas sinds de Romeinen in Nederland aanwezig!

De opgraving van Groot Olmen in volle gang. Links tekenen de sporen van een vroegmiddeleeuws huis zich af als donkere banen en vlekken

Bewoning in de vroege middeleeuwen

Na een periode waarin bewoning en landbouw door vernatting en er niet of nauwelijks veengroei was in Noord-Holland, worden er vanaf de tweede helft van de 5^e eeuw weer archeologische sporen teruggevonden in het duingebied. Bij Velsen wordt een vroegmiddeleeuwse nederzetting uit de 6^e-7^e eeuw gesuggereerd door enkele vondsten die hier zijn gevonden, bij Santpoort is een akker uit de 6^e eeuw gevonden en overal in het duingebied tonen losse oppervlaktevondsten de aanwezigheid van mensen in de vroege middeleeuwen.

De nederzettingen in het duingebied zijn in de loop van de 9^e en 10^e eeuw verlaten toen het gebied onbewoonbaar werd door zandverstuivingen. Deze verstuivingen vormden uiteindelijk de Jonge Duinen. De eerste fase van de Jonge Duinen hoefde niet direct tot het verlaten van een gebied te leiden. Bij de vindplaats 'Zandvoort Van Limburg Stirumvallei' is de eerste fase van het Jonge Duin-stuifzand aangetroffen in akkerlagen die aan het einde van de vroege middeleeuwen worden gedateerd (9^e eeuw). Door het ploegen raakte het zand vermengd met de akker. Ook zijn karrensporen, hoef- en pootafdrukken gevonden.

Vanaf de 10^e eeuw is er een rustigere fase en worden enkele nederzettingen gesticht, waaronder rond 1100 Zandvoort. Men leefde hier van visvangst en van wat de duinen te bieden hadden. De dorpen lagen geïsoleerd, totdat ze zich ontwikkelden tot badplaatsen en spoor- en autowegen werden aangelegd.

Er vindt ook een verschuiving plaats van dorpen in het duingebied naar de binnenduinrand en het achterliggende veengebied. Dit is het begin van de ontginningen van het veengebied, al blijven sommige dorpen bestaan, zoals Zandvoort.

Groot Olmen, vroegmiddeleeuwse bewoning

De best opgegraven en gedocumenteerde vroegmiddeleeuwse vindplaats in het Zuidelijk Duingebied is Groot Olmen bij Bloemendaal. Door zandverstuivingen na natuurontwikkeling kwamen hier grote hoeveelheden aardewerk uit de middeleeuwen aan het oppervlak tevoorschijn. Er bleek hier

De huisplattegrond van Groot Olmen, bij de pijlen waren de deuren van het huis

een nederzettingsterrein uit de periode circa 450 – 1000 n.Chr. te liggen, dat vervolgens in delen is opgegraven.

De eerste bewoning was rond 450 n.Chr., 'de pioniersnederzetting', in een vochtige vallei. Het omringende duingebied was bosrijk met her en der een waterpoel. Een geschikte locatie

Aan het werk bij de opgraving Groot Olmen

Deze vuurslag werd in combinatie met een stukje vuursteen gebruikt. De vonken die je sloeg werden gebruikt om vuur te maken

voor kleinschalige akkerbouw en veehouderij, en botresten van edelhert en eland laten zien dat de bewoners ook op jacht gingen. De bewoners bouwden daarom juist hier hun langgerekte, tweebeukige huizen. Opvallend was dat de huizen volledig uit hout bestonden: de wanden bestonden uit elkaar overlappende planken in plaats van de meest voorkomende combinatie van takkenwanden afgesmeerd met leem. Deze zware wanden ondersteunden de dakrand. De daknok werd ondersteund door middenstaanders, palen in het midden van de boerderij. Dit soort houten huizen was wel in Engeland bekend, maar tot de opgraving van Groot Olmen niet in het Hollandse kustgebied. Deze huizenbouw is ook anders dan in dezelfde periode elders in het Hollandse kustgebied.

De eerste bewoners waren heel plaatsvast: tussen het einde van de 5^e eeuw en het begin van de 7^e eeuw werd de boerderij maar liefst zes keer vervangen, steeds op dezelfde plaats. Rondom de huizen legden de mensen hun akkers en moestuinen aan. Het aardewerk dat ze gebruikten, kwam uit het Duitse Rijnland en bestond uit hardgebakken kleine potten. Aan het begin van de 7^e eeuw stopt deze bewoning.

Een vleugelvormig beslagstuk uit Groot Olmen

Karrensproen bij Groot Olmen. Karren reden het eerste gestoven Jonge Duinzand in de oude bodem van de Oude Duinen

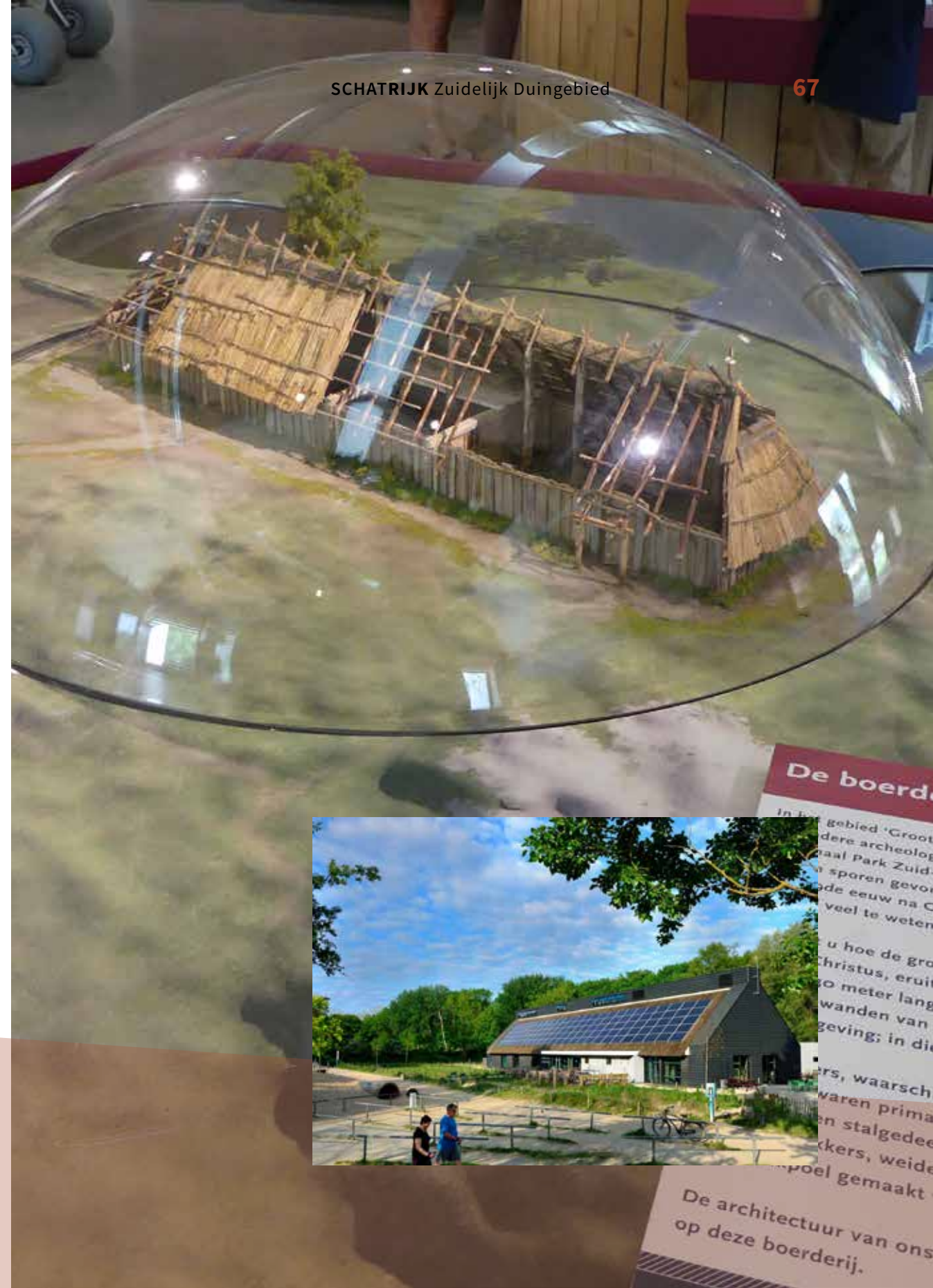
Vanaf de 7^e eeuw wordt het gebied bewoond door andere groepen. Dit is te zien aan de andere stijl van huizenbouw. Deze bewoners bouwden lange huizen met licht gebogen wanden; een soort bootvorm. Voor deze huizen was minder hout nodig dan de hierboven genoemde volledig houten boerderijen. Misschien is dit te koppelen aan een afname van beschikbaar hout. Het gebied werd steeds intensiever gebruikt en langzamerhand werden de bomen weggekappt. Hierdoor kon de wind meer grip krijgen op de losliggende ondergrond en vonden vaker zandverstuivingen plaats.

In de 7^e en 8^e eeuw werd er op vier plaatsen gelijktijdig gewoond. Wat duidelijk te zien was in Groot Olmen, is dat de erven na bewoning werden afgedekt met akkerlagen. De locatie bleef dus in gebruik, maar met een andere functie.

Veel akkers in het duingebied (ook buiten Groot Olmen) dateren uit de 8^e en 9^e eeuw, wat mogelijk tot overexploitatie van het duingebied heeft geleid. Doordat het gebied steeds droger wordt en door ontbossing steeds vaker zandverstuivingen ontstaan, wordt Groot Olmen in de 9e eeuw verlaten. ♦

De maquette van de boerderij die in Groot Olmen is opgegraven. Het gebouw van het bezoekerscentrum van PWN in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland is geïnspireerd op deze boerderij

Aardewerk en een ijzeren mes, gevonden in Groot Olmen

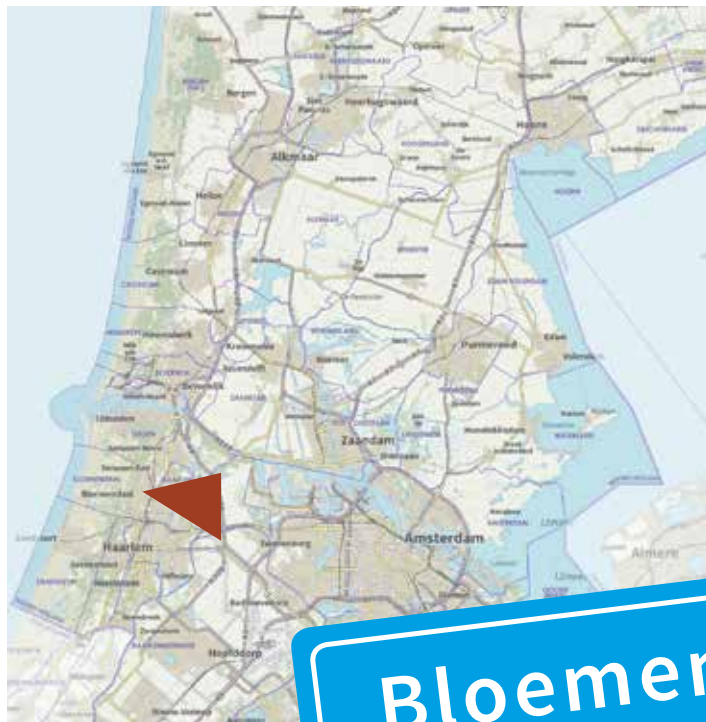
De boerderij

In het gebied 'Groot Olmen' zijn diverse archeologische sporen gevonden uit de 7^e en 8^e eeuw na Christus. Dit geeft ons veel te weten over de leefwijze van de bewoners.

U hoe de groothoofden van Christus, eruit met een 10 meter lange wanden van de omgeving; in die tijd waren de huizen vaak gemaakt van leem en stro.

De architectuur van ons bezoekerscentrum is geïnspireerd op deze boerderij.

“De belangstelling voor de archeologie kan nog wel een oppepper gebruiken”

Henk Wijkhuisen is wethouder van de gemeente Bloemendaal

Bloemendaal

Wie aan Bloemendaal denkt, denkt niet als eerste aan archeologie. Eerder aan de duinen. Dagjesmensen komen vooral voor het natuurschoon van het Nationaal Park Kennemerland, en voor de vele landgoederen. De inwoners van Bloemendaal hebben daarnaast veel belangstelling voor het jongere monumentale erfgoed zoals de prachtige Jugendstil-villa's. Daarbij zijn we als gemeente gelukkig met de vele vrijwilligers in de Stichting Ons Bloemendaal.

Weinigen weten echter dat Bloemendaal ook rijk is aan archeologie. De gemeente focust op dit moment meer op monumenten; archeologie heeft geen prioriteit. Jammer, want Bloemendaal heeft erg belangrijke vindplaatsen, zoals het vroegmiddeleeuwse Groot Olmen.

De ontdekking van Groot Olmen werd ingezet door natuurontwikkeling. De duinen werden afgeplagd om te zorgen voor een natuurlijker, stuivend duin. Door dat stuiven kwamen er grondverkleuringen tevoorschijn. Dat bleken archeologische sporen van een boerennederzetting van meer dan duizend jaar geleden. De ontdekking resulteerde in een grote opgraving. Fascinerend, je ziet dan echt in wat voor huizen de mensen hier in de vroege middeleeuwen leefden en welke spullen ze gebruikten! Groot Olmen heeft veel inzicht opgeleverd over de bewoning van het duingebied in die periode. Dergelijke grootschalige opgravingen zijn er elders nauwelijks geweest. Helaas is er voor het grote publiek nog te weinig terug te vinden over de resultaten van het onderzoek en over de rest van het archeologische erfgoed binnen de gemeente. Met meer expositieruimte op diverse locaties rondom het Duingebied zou je al een grotere aandacht kunnen genereren.

Gelukkig is er bij de natuurbeheerders van PWN, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten tegenwoordig ook aandacht voor erfgoed en archeologie. Het vormt standaard onderdeel van de beheerplannen en er zijn zelfs speciale medewerkers voor cultureel erfgoed. Ook in excursies wordt er aandacht aan geschonken. Ik zou het leuk vinden om het nog wat groter aan te pakken. Met een wandelapp op je telefoon bijvoorbeeld waarbij je

al wandelend door de duinen op de hoogte wordt gebracht van de lange en rijke geschiedenis van het duingebied. Meer informatie over de archeologische schatten in het duingebied zorgt ervoor dat het onderwerp gaat leven. En dat betekent ook dat de zorg voor archeologie toeneemt. Wat dat betreft is dit magazine over de archeologie van het Zuidelijk Duingebied dan ook een welkome aanvulling; de belangstelling voor archeologie in Bloemendaal kan nog wel een oppepper gebruiken!

Archeologie en geschiedenis zitten bij mij in de genen. Ik heb er altijd een levendige belangstelling voor gehad, net zoals voor natuur. Destijds overwoog ik om archeologie te gaan studeren maar uiteindelijk werd het politicologie. Vooral de Bataafse Republiek heeft mijn interesse. Wist je dat ze in die periode probeerden het duingebied voor landbouw te ontginnen? Zelfs daarvan kun je de sporen nog terug vinden in het landschap rond Bloemendaal, geweldig toch?

Net zoals elders, blijft het lastig om de jeugd erbij te betrekken; daarnaast is in onze gemeente natuurlijk ook sprake van vergrijzing. Toch is er genoeg élan bij de jeugd; kijk maar hoe ze te hoop lopen voor het klimaat! Het zou fantastisch zijn als we dat enthousiasme kunnen aanboren voor archeologie. Binnen Bloemendaal hebben amateur-archeologen ook wel eens scholen voorlichting gegeven. Dan zie je dat het begint te leven; en zelf meekijken bij veldwerk is helemaal fantastisch.

Bovendien weet je dat als je kinderen over het verleden vertelt, ze hun kennis en passie ook weer doorgeven. Niet alleen later aan hun kinderen, maar ook nu al aan hun ouders en grootouders. Vrijwilligers met ideeën om de archeologie meer over het voetlicht te krijgen, kunnen bij mij rekenen op een gewillig oor; dat soort initiatieven faciliteer ik graag! ♦

Hond en Haan, een Noord-Hollands verschijnsel

Wie oog heeft voor detail, zijn ze misschien weleens opgevallen: oude elektriciteitshuisjes waarop versierde tegels zijn ingemetseld. Ze werden gebouwd vanaf circa 1915 door de ‘Kennemer Electriciteit Maatschappij’. De maatschappij versierde de elektriciteitshuisjes met twee tegels: de Haan en de Hond. Toen het bedrijf in 1917 werd overgenomen door de Provinciale Elektriciteitsmaatschappij van Noord-Holland (PEN), werd het gebruik van de tegels voortgezet, tot circa de jaren-1940. De tegels komen alleen in de regio voor waar de PEN actief was (en dus niet in de regio’s Amsterdam, Haarlem en Texel waar gemeentelijke energiebedrijven actief waren). De Haan staat te kraaien vóór een opkomende zon; de Hond, een bulldog, staat op een tegelvloer. In de meeste gevallen kijken de dieren elkaar aan: op dezelfde muur of ieder aan een kant van een hoek.

Het doel lijkt te zijn om ‘onbevoegden’ te weren en te wijzen op het hoogspanningsgevaar. Eén verklaring luidt dat de haan staat te kraaien als waarschuwing: kom niet binnen, denk na, het is gevaarlijk. En voor wie niet wil luisteren, staat de hond klaar om toe te happen. ♦

Ook Zandvoort heeft een
Hond en Haan

Vlas met zaadbollen

Landgebruik in de duinrand

Al sinds het neolithicum wordt aan landbewerking gedaan. In Nederland waren de eerste gecultiveerde gewassen emmertarwe en gerst. Ook erwt, vlas en maanzaad werden al in het neolithicum verbouwd. De oudste sporen van landbewerking dateren al uit de nieuwe steentijd, en bestaan uit ploegsporen van een eergetouw of haakploeg. Deze sporen zijn op verschillende plaatsen in het duingebied aangetroffen. Een akkerlaag uit het neolithicum is bij Velsen aangetroffen, uit de bronstijd en ijzertijd zijn ploegsporen bekend uit onder andere Zandvoort en Velsen. Bij de Spanjaardsberg in Santpoort werden ploegsporen waargenomen die in verschillende richtingen waren geploegd. Er ontstond daardoor een haaks op elkaar snijdend patroon.

Na de Romeinse tijd wordt de keerploeg geïntroduceerd, waardoor de grond dieper omgewerkt kon worden. Akkerlagen uit de vroege middeleeuwen worden regelmatig gevonden in de duinen, onder andere ten zuiden van Zandvoort, bij Santpoort en bij Bloemendaal.

*Natuurontwikkeling
in de Amsterdamse
Waterleidingduinen
zorgt voor een prachtig
profiel, waarbij de
scheiding tussen de
Oude en de Jonge Duinen
wordt gevormd door een
donkere veenlaag*

Recenter in de tijd, de 19^e eeuw, werd het duingebied gebruikt voor onder meer duinaardappels. Kleine akkers met walletjes werden aangelegd en zijn vandaag de dag her en der nog aanwezig in het duingebied. Bij Zandvoort groeide deze verbouw uit tot een oppervlak tot 700 hectare. De tijdgenoten noemden de aardappels weliswaar klein maar zeer fijn van smaak. Halverwege de 19^e eeuw zorgde de waterwinning in eerste instantie voor een gunstig effect op de aardappeloogst, maar uiteindelijk leidde die tot verdroging. Hiermee kwam een einde aan de grootschalige aardappelteelt. Langs het huidige 'Duinpieperpad' worden echter ook vandaag de dag nog aardappels verbouwd.

Duinakkers en duinaardappels

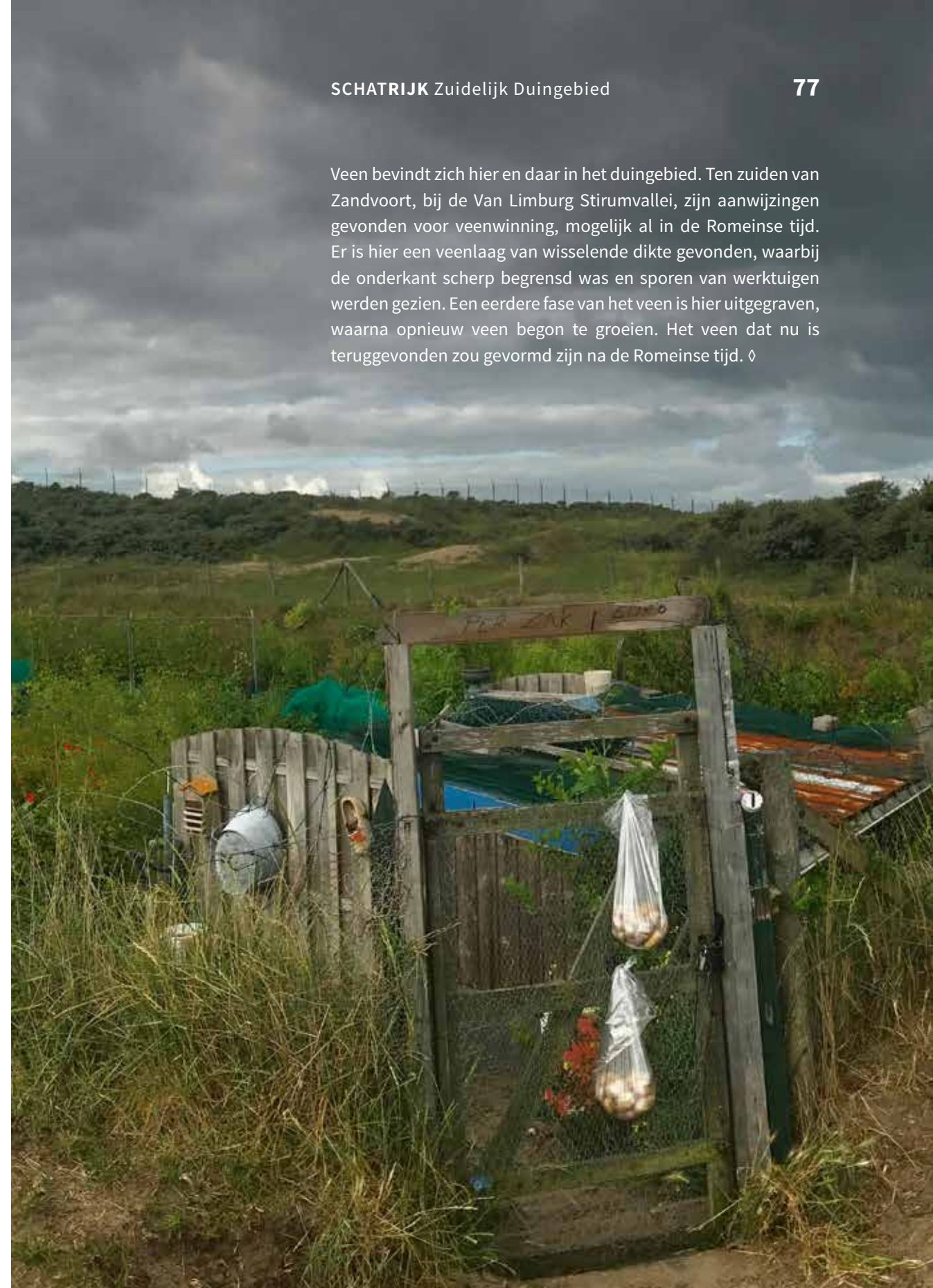
Ook nu nog wordt er gebruik gemaakt van de duinen om te tuinieren. De overtollige oogst wordt te koop aangeboden

Het duingebied werd ook begraasd door vee. Bij de vindplaats Velsen Westlaan is een omheinde veekraal van maar liefst 7000m² gevonden. De omheining bestond uit een dubbele rij palen, waartussen mogelijk takkenbossen waren bevestigd. Deze veekraal dateert uit de bronstijd (tussen 2000-1500 v.Chr.). De mensen woonden er toen niet continu, maar mogelijk dat er in de zomer gebruik gemaakt werd van het gebied. De gehouden dieren waren runderen, schapen en/of geiten, varkens en ook honden kwamen voor.

Sporen van vee vinden we ook in de vorm van hoefafdrukken, bijvoorbeeld in gebieden met veen, waar de afdrukken opgevuld zijn geraakt met het duinzand.

Veen bevindt zich hier en daar in het duingebied. Ten zuiden van Zandvoort, bij de Van Limburg Stirumvallei, zijn aanwijzingen gevonden voor veenwinning, mogelijk al in de Romeinse tijd. Er is hier een veenlaag van wisselende dikte gevonden, waarbij de onderkant scherp begrensd was en sporen van werktuigen werden gezien. Een eerdere fase van het veen is hier uitgegraven, waarna opnieuw veen begon te groeien. Het veen dat nu is teruggevonden zou gevormd zijn na de Romeinse tijd. ◊

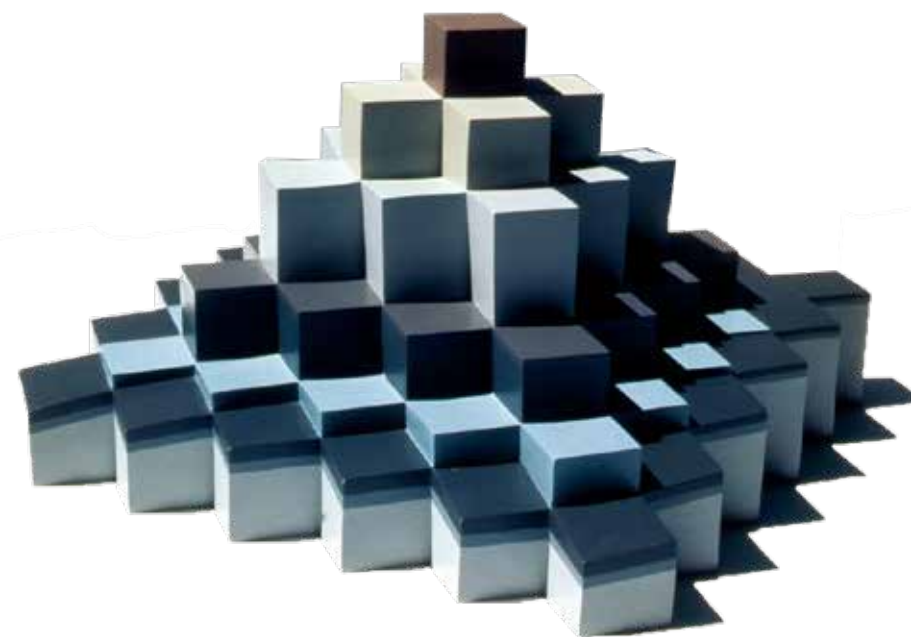
Hoe een beeldend kunstenaar in de archeologie belandt

Wim Bosman in een rioolsleuf. De donkere laag is een akker uit de late brons-tijd/vroege ijzertijd

Hoe het begon

Van leerling-eteleur naar de beeldend kunstenaars van Atelier '63 in Haarlem, via een sedimentoloog naar de gesteenten van de Spaanse Pyreneeën. Acht jaar veldwerk in de bergen, steenblokken verzamelen en er sculpturen van hakken. Het is hoe Wim Bosman ooit zijn carrière begon en hoe het kunstenaarschap samen is gekomen met zijn passie voor geologie.

'Als beeldend kunstenaar in het Westen ben je vrij', vertelt Wim, 'Je bepaalt zelf wat je wilt maken. Koos ik in eerste instantie de optimale steen bij mijn gedroomde vorm, geleidelijk aan gaf ik mij over aan het verhaal dat de steen zélf te vertellen heeft. Omdat veel gesteenten de opeenstapeling zijn van zich ontwikkelende landschappen, wilde ik me uiteindelijk aan het materiaal onderwerpen om zo te kunnen werken met vier dimensies. Daarom begon ik met beeldhouwen met stenen die ik begreep en die mij hun verhaal konden vertellen: het gesteente uit de Pyreneeën. Mijn beelden stonden niet langer op zichzelf, de onderlinge samenhang tussen de herkomst van

het materiaal speelt een belangrijke rol. Het gesteente uit de Pyreneeën kent tijdslijnen tot ruim vierhonderd miljoen jaar. Alle soorten milieus gevormd in millennia zijn terug te vinden in de stenen, van de diepe zee, de strandvlakte, rivierafzettingen met hun delta's en komgronden enzovoorts. Ik koos de stenen dan ook bewust uit vanwege hun geologische verleden. Vorm en materiaal moeten elkaar versterken.'

Hoe ben je met archeologie in aanraking gekomen?

'Bij "toeval". Vlakbij mijn huis was een enorm gat gegraven in de grond. Ik ging eens kijken en zag dat er mensen aan het werk waren. Het bleken archeologen van de toenmalige Rijksdienst te zijn. Zij onderzochten in 1978 drie grafheuvels die amateur-archeologen van de AWN bij Hofgeest in Velsen hadden gevonden. Dit is net op de rand van het Oude Duingebied. Hoewel 3000 jaar oud natuurlijk niets is vergeleken met de gesteenten van de Pyreneeën, fascineerden juist die menselijke sporen mij enorm. Het leukste fossiel is toch de mens. Mijn hulp was welkom, en dan vooral voor de bodemopbouw. Zo ben ik erin gerold. Ik heb onder meer tientallen studenten van de UvA het booronderzoek mogen leren. Vervolgens ben ik gedurende 40 jaar bij praktisch alle opgravingen in Velsen betrokken geweest.'

Een beeldend kunstenaar die 35km aan profielen heeft gedocumenteerd, kan niet anders dan bijzondere kunstwerken maken. Kon je je kunstenaarschap ook combineren met de archeologie, kunnen kunst en archeologie elkaar inspireren?

'Zeker kan dit. Vanaf het eerste project waar ik bij betrokken was, heb ik geprobeerd het oude landschap te laten doorklinken in het nieuwe landschap. Voor de wijk Velsersbroek in Velsen heb ik al begin jaren-1980 verschillende maquettes gemaakt en voorstellen gedaan. Zo wilde ik de verkavelingsstructuren terug laten komen in de openbare ruimte, dus in het stratenpatroon en in het groen. Of de vele aangetroffen ploegsporen weergeven in brons en dit als kunstwerk plaatsen. Zo lukte het bijvoorbeeld om in de wijk de zandgrens weer te geven: de grens tussen het duinzand en het klei-/veengebied. Het is de grens die 4000 jaar

De maquette van 'de gele streep' in Velsen, de grens tussen zand en klei

lang heeft bepaald tot waar mensen konden wonen. Deze lijn, 'de gele streep', kronkelde door de nieuwe wijk Velsersbroek. Helaas waren de toegepaste kleurstoffen na 3 jaar al nauwelijks meer zichtbaar.'

'Een combinatie van geologie en archeologie (al is dit voor mij één geheel), heb ik gemaakt in het kunstwerk gebaseerd op een profiel van Velsen-Hofgeest, vlakbij Huis te Spijk. Ik heb hier ruim 100 meter profiel ingedikt tot ruim 3 meter inclusief een grafheuvel gelegen aan de rand van het Oer-IJ. Het zijn drie houten zuilen met ertussen plexiglas, waardoor het profiel van alle kanten transparant is. Ik heb er ruim 100 pigmentmonsters in verwerkt die ik uitsluitend uit de bodemprofielen zelf in het veld heb gehaald. Dit meest Velsense kunstwerk ooit, heeft jarenlang in de raadszaal in het gemeentehuis in IJmuiden gestaan.'

'Ik kijk altijd naar hoe iets vormgegeven kan worden; hoe brengen we het zinvol onder de aandacht bij het publiek. Om maar eens wat ideeën te geven: Je kan bijvoorbeeld de bodemopbouw zichtbaar maken met kleuren op de straatlantaarns, of de structuren van het oude landschap laten doorklinken door het

gebruik van diverse soorten en kleuren van begroeiing in het nieuwe landschap. Ik heb kunstwerken gemaakt van profielen, waarmee ik in kleur de tijdsdiepte zichtbaar heb gemaakt.'

“de mooiste vorm waarin ruimte zich aan je voordoet, is landschap”

Wat is je mooiste archeologische project?

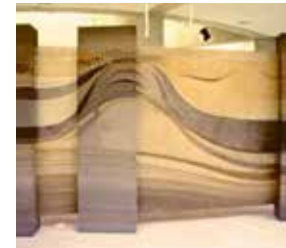
'Er is zoveel moois, maar als ik er één moet kiezen, dan is het Groot Olmen in Bloemendaal. En dan een specifiek vlak met karrensporen in het eerste pakket Jonge Duinzand. Deze karrensporen zijn achtergebleven op het door de wind afgeschaafde grensvlak van het Oude Duin naar het Jonge Duin. Uit die sporen blijkt dat de bewoners niet direct zijn weggetrokken toen de zandverstuivingen in de 9e eeuw hun oude land verwoestten.'

Je bent in 1978 met archeologie in aanraking gekomen. Hoe kijk je terug op de afgelopen decennia?

'In de begintijd waren het de archeologen van de Rijksdienst en de amateurarcheologen die het werk uitvoerden. Er zaten daar heel goede mensen bij en ze waren erg gepassioneerd. Ik heb met velen samengewerkt en bovendien zelfstandig heel succesvol talloze booronderzoeken gedaan. Wat ik jammer vind, is dat tegenwoordig de lokale kennis vrijwel ontbreekt. De archeologen die nu het veldwerk uitvoeren, zouden zich veel beter kunnen verdiepen in het gebied waar ze te werk gaan.'

Wat is je grootste wens als het om archeologie gaat?

'Dat we onze plaats in tijd en landschap beter gaan beseffen. Alles heeft een reden. Het is fantastisch om je omgeving te begrijpen, te beleven, en je plaats te kennen. Weten de mensen waarom het Hoogoventerrein ligt waar het nu is? Het is de enige

Grafheuvel Velsen-Hofgeest, in het profiel en hierboven tot kunstwerk gevormd

plaats in Nederland waar je én dichtbij het water bent, én een 7 tot 8 meter dik zandpakket hebt dat zulke (ook letterlijk) zware industrie kan dragen. En zo zijn er talloze voorbeelden.

Daarnaast hoop ik dat binnen het archeologisch onderzoek de lokale kennis beter gebruikt gaat worden. En dat er veel meer geboord gaat worden met een gutsboor! Een edelmanboor (de schroefboor) heeft echt zijn nut, maar in bijna elk geval, zeker in het duingebied, is de guts onmisbaar.

Tot slot wil ik graag kennis overbrengen. Ik heb zulke mooie dingen kunnen vastleggen. Ik ben druk bezig met uitwerken en hoop nog veel te kunnen doorgeven.' ♦

De Aelbertsberg te Bloemendaal

Bij het vondstmateriaal blijken niet alleen scherven te zitten. Er zijn ook geglazuurde vloertegels die samen fraaie patronen vormen. De graaf van Holland moet indertijd zelf over deze mooie vloeren hebben gelopen

Met grondradaronderzoek is de ligging van de gracht van de Aelbertsberg aangetoond.

De precieze ligging van het kasteel is niet bekend maar een mogelijke locatie is onder het huidige clubgebouw van de hockeyclub

Wie nu langs het terrein van de Aelbertsberg loopt, heeft er geen idee van dat hier vroeger een grafelijk hof lag. De graven van Holland die tot in de 14^e eeuw geen vaste residentie hadden maar rondreisden door hun gebied, verbleven hier graag. Uit de archieven kennen we heel wat oorkondes die door de graaf op de Aelbertsberg zijn ondertekend.

Volgens de overlevering was het graaf Floris II die hier in de vroege 12^e eeuw een grafelijk hof stichtte. In ieder geval weten we dat zijn opvolgers in de twee eeuwen erna hier regelmatig verbleven. Hoe het hof er precies uit zag weten we niet. Er bestaan geen afbeeldingen van, en de oorspronkelijke bebouwing raakte in de loop der eeuwen in verval, en werd gesloopt. Archiefstukken zoals de grafelijke rekeningen maken melding van een zaal, een klokhuis en een kapel omringd door een gracht.

Dankzij opgravingen van het terrein in 1971 door de vrijwilligers van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis (NJBG) hebben we iets meer informatie. Ze vonden fundamenten van twee gebouwen: een poortgebouw en een privaat (oftewel middeleeuws toilet). Ze stelden vast dat er ook een gracht moet hebben gelopen. Samen met de archeologen van de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, konden de amateur-archeologen heel wat aardewerkvondsten veilig stellen. De scherven van kruiken, potten en kannen stammen vooral uit de 14^e eeuw maar er zitten ook oudere spullen bij waardoor Aelbertsberg inderdaad al in de 12^e eeuw bewoond zou kunnen zijn geweest.

Graep uit 1375-1425, afkomstig van de Aelbertsberg. Te zien in Huis van Hilde

Het eigendom van het hof ging in de loop der eeuwen over op anderen. In de 17e eeuw sloopten de toenmalige eigenaren de oude resten van de oorspronkelijke bebouwing en bouwden een nieuw huis op Aelbertsberg. Maar dit huis raakte ook in verval en de ruïnes ervan werden definitief verwijderd in 1813. ♦

Van potlood naar GPS

Wie opgraft moet schrijven én tekenen. Veel en nauwkeurig. De eerste opgravingen hadden vaak speciale tekenaars in dienst. Met potlood en papier waren die hele dagen aan de slag om de sporen op te tekenen. Doorsnedes van kuilen, vondstnummers en spoornummers werden met de hand aangegeven en vaak werd er nog iets bij gezet: ‘zwart houtskool met veel witte spikkels’, ‘roodbakkend aardewerk’. Het tekenpapier werd geleidelijk vervangen door watervast millimeterpapier. Dan hoefde de tekenaar geen paraplu op zijn tekenbord vast te klemmen of snel met de tekening naar binnen te rennen als het weer eens begon te regenen. De opgetekende sporen en lagen werden naderhand regelmatig ingekleurd, wat soms kleine schilderijen opleverde.

Nadat de computer zijn intrede deed in de archeologie, werden tekeningen gedigitaliseerd. De tekenaar trok met een digitale pen de hele tekening over. De pen was verbonden met een GIS-programma op de computer en zo kwam de tekening van het papier in de computer.

De met de hand ingekleurde opgravingstekening van Velsen Hofgeesterweg uit 1978

De tekeningen waren in het veld op basis van een lokaal meetsysteem getekend. Door een landmeter werden vaste punten uitgezet in het veld. Vanaf deze punten werd het lokale meetsysteem uitgezet met meetlinten, om de plaats van de sporen te bepalen. De hoogtemetingen gingen met behulp van een waterpas, waarbij het wel even opletten geblazen was of er boven of onder NAP werd gewerkt. Op de computer moesten de tekeningen omgezet worden naar het Nederlandse coördinatensysteem. Al met al een tijdrovende en soms ook foutgevoelige manier van werken.

Maatstokken blijven nodig bij archeologische opgravingen

Robotic Total Station

Om het tekenen en digitaliseren efficiënter te laten verlopen, werd gedacht aan hoe er digitaal in het veld kon worden ingemeten. Veel bedrijven zijn toen overgestapt op de robotic Total Station (rTS). Voor dit apparaat moet eerst een landmeter vaste punten uitzetten met een GPS, waarna de rTS iedere dag zijn standplaats kon bepalen. De rTS werkt in combinatie met een prisma. De archeoloog wandelt met de prisma aan een stok en een *handheld* door de werkput. Op de *handheld* kan de spoorinformatie worden ingetypt en kan ieder punt of spoor worden vastgelegd. Van de sporen worden een X, Y en Z-waarde ingemeten. Dus direct in het Nederlandse coördinatensysteem (X en Y), met daarbij de NAP-hoogte (Z-waarde). Voor de

omzetting van de getekende lijnen in de rTS naar de computer is een kleine vertaalslag nodig, maar dit is vele malen sneller dan het handmatig digitaliseren van een getekende veldtekening.

Het werken op deze manier heeft wel een cultuuromslag van archeologen gevraagd. Velen zagen toch liever de handgetekende veldtekening waar veel extra informatie bij geschreven kon worden. Ook is de rTS niet voor alle projecten geschikt. De coupe- en profieltekeningen blijven handmatig worden getekend. En wanneer een complexe stratigrafie aanwezig is, bijvoorbeeld in een stadscentrum met veel muurresten, wordt regelmatig nog handmatig getekend. Alle muuroversnijdingen kunnen dan in detail worden getekend. In de rTS kunnen deze details ook worden ingemeten, maar er ontstaat op de tekening dan een plat vlak. Aan de hand van de NAP-hoogten is de stratigrafie wel te bepalen, maar dit is zeer tijdrovend en complex op de computer. De rTS is wel handig bij dit soort opgravingen om de grote lijnen in te meten, zodat hier wel de coördinaten van bekend zijn.

*Aan het werk met de robotic
Total Station*

Global Positioning System

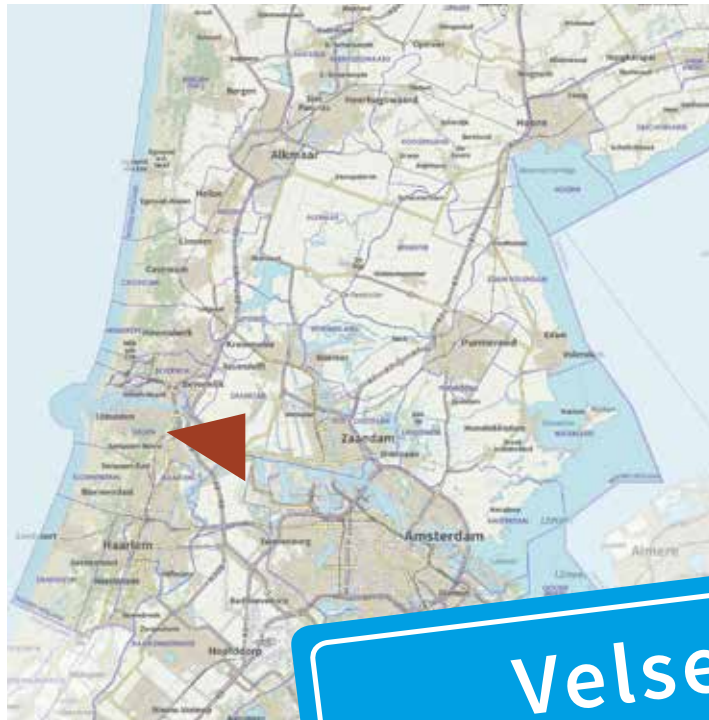
Het Global Positioning System (GPS) kan over de hele aarde gebruikt worden om precies te bepalen waar je bent. Dit wordt gedaan met satellieten. Er zijn meer dan 30 GPS-satellieten in de ruimte, die ongeveer 12 uur doen over 'een rondje aarde'. Een satelliet verstuurt informatie over waar hij zich bevindt en de datum/tijd. De GPS-ontvanger combineert deze gegevens van tenminste drie satellieten (liefst vier of meer satellieten voor meer nauwkeurigheid), om de plaats van de ontvanger te bepalen. Voorwaarde voor een goede ontvangst is dat de GPS-ontvanger niet direct naast hoge objecten staat, zoals bomen, masten of muren.

De GPS meet punten in; door informatie aan deze punten mee te geven tijdens het inmeten – dus werkput 1, spoor 1, vulling 1 – kunnen deze punten van één spoor worden gecombineerd. Er is dus ook nu nog wel een vertaalslag nodig om de ingemeten punten op de computer naar een mooie tekening te krijgen. Het voordeel van de GPS tijdens een archeologische opgraving is dat er geen vaste punten hoeven te worden bepaald en dat er snel ingemeten kan worden. Een landmeter is niet meer nodig. Zeker bij archeologische begeleidingen van lange, maar vaak smalle tracés werkt dit heel efficiënt en levert het nauwelijks vertraging op voor de andere gravende partijen. Bij grote opgravingen zal het verschil in efficiëntie tussen de rTS en de GPS minder groot zijn. Misschien dat een rTS nog wel praktischer is. Die kan zijn vaste standplaats bepalen op de al uitgezette vaste punten. Een GPS is afhankelijk van de ontvangst van de satellieten. En zoals iedereen weleens ervaren heeft, kan er soms even geen verbinding worden gemaakt. ♦

*Het invoeren van gegevens in
de GPS*

“Velsen, een gemeente vol erfgoed!”

Jeroen Verwoort is wethouder van de gemeente Velsen

Velsen

Velsen kan bogen op een ligging in maar liefst drie provinciale archeologiegebieden: het Oer-IJ, het Noordelijk en het Zuidelijk Duingebied. Eigenlijk zit heel Velsen vol met erfgoed, zowel onder de grond als erboven. Waar die twee elkaar overlappen, zie je ook meteen iets spectaculairs, zoals de Ruïne van Brederode. Door zijn strategische ligging én de belangrijke familie die het vroegere kasteel bewoonde, is het een uniek stuk historie. Het is ook een mooi voorbeeld van de eerste ideeën over restauratie van rijksmonumenten. De Ruïne krijgt als bezoeklocatie steeds meer voet aan de grond. In de zomer van 2018 zorgden de eerste Ridderspelen voor veel extra bezoekers. Maar extra ruimte daar en elders in Velsen om het erfgoed te laten zien, is wenselijk. Het verleden bepaalt ook deels de identiteit van de gemeente en haar inwoners.

De archeologie leert ons dat er duizenden jaren lang mensen in het duingebied woonden: boeren, handelaren, adel en rijkelui. Ook het nautische karakter van ons erfgoed, zoals het Romeinse fort Velsen met haar havencomplex is belangrijk, net als het Forteiland in IJmuiden dat onderdeel uitmaakt van de Stelling van Amsterdam én het latere WO II complex van de Atlantikwall. We werken als gemeente hard aan de bewustwording over de vele archeologische en historische schatten die er binnen onze eigen gemeente en in de regio zijn. Dat doen we voor de eigen inwoners én voor de vele toeristen in het duingebied. In september organiseren we activiteiten tijdens de Open Monumentendagen, in oktober tijdens de Nationale Archeologiedagen en binnen de gemeente plaatsen we informatiepanelen over (archeologisch) erfgoed in de openbare ruimte. Omdat archeologie in het duingebied bijzonder is én complex, is het prettig om de komende jaren samen met stakeholders zoals het Steunpunt Monumenten en Archeologie Noord-Holland, de andere duingemeenten, waterschappen en natuurbeheerders te bedenken hoe we dit het beste kunnen behouden en beheren. Waarbij we natuurlijk heel graag de kennis en kunde van de lokale amateur-archeologen en -historici betrekken. Hun enthousiasme voor het eigen erfgoed geeft aan mij als wethouder aan hoe belangrijk het is er goed zorg voor te dragen.

Kortom, bezoek Velsen en maak zelf kennis met ons erfgoed! ♦

Blekerijen in Overveen en Bloemendaal in 1599. Getekend door Pieter Bruynsz en in 1870 gekopieerd door Adriaan Justus Enschedé

Duinwater: bron voor ambachten

In het duingebied was schoon water en schone lucht voorhanden. In de prehistorie en vroege middeleeuwen werd hier voor lokale ambacht op kleine schaal gebruik van gemaakt, en dit nam toe in de middeleeuwen en nieuwe tijd. Kleinschalige ambachten groeiden uit tot grote industrieën die allemaal het schone duinwater nodig hadden. De bekendste zijn de bierindustrie (Haarlem) en de laken- en linnenindustrie. Al zaten deze elkaar wel in de weg: de blekers zorgden voor vervuiling van het duinwater, waar de brouwers juist schoon water nodig hadden. Dit resulteerde in een verbod voor blekerijen in een deel van het duingebied. De nieuw gegraven Brouwerskolk bij Overveen werd verboden voor blekers.

Haarlems bier

Bier is al eeuwenlang een belangrijke drank, de vroegste bronnen gaan terug tot het 4^e millennium v.Chr. in het huidige Irak, en ook de Romeinen kenden hun eigen bier. In de middeleeuwen wordt het een bezigheid die zich van huisnijverheid verplaatst naar abdijen, kloosters en de landheren met grote domeinen. Omdat de kwaliteit van drinkwater niet altijd goed was, en bier werd gekookt, dronken de middeleeuwen vaker bier dan water. Bier was er in allerlei sterktes: dun of licht voor dagelijks gebruik en zwaar als er echt ‘gedronken’ werd.

De landsheren eigenden zich het recht toe op de productie en levering van een hulpstof die nodig was bij de bierbereiding: gruit (een kruidenmengsel). In de late middeleeuwen werd dit gruitrecht regelmatig verpacht, als de landsheer geld nodig had. Zo kon het gruitrecht in handen komen van een stad.

Halverwege de middeleeuwen wordt in Engeland en Frankrijk al hop gebruikt bij de bereiding van bier. Maar in Holland werd nog lang gruit gebruikt. Hier vindt pas in de 14^e eeuw de overgang naar hop plaats, waarbij Haarlem een voorloper was. Bier met hop was langer houdbaar en smaakte beter. Het voordeel van Haarlem was dat ze ook gebruik konden maken van het schone duinwater, dat vanuit de speciaal gegraven Brouwerskolk met waterschuiten naar de stad werd gebracht.

In de 15^e en 16^e eeuw was het bierbrouwen een belangrijke nijverheid in Haarlem. Naast hopbier werd er ook kuitbier

Brouwerskolk

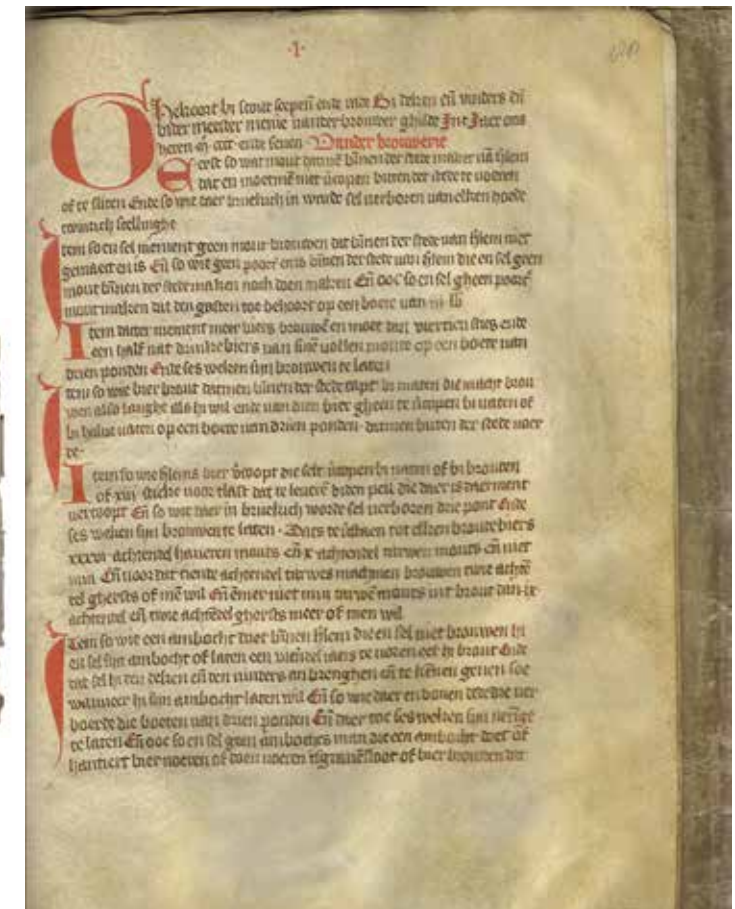

gemaakt (waarin haver het grootste bestanddeel is). Een ‘bierkeur’ uit 1407 beschrijft de verhouding gerst, hop en tarwe in het Haarlemse bier, en legt een aantal voorschriften vast waar de Haarlemse bierbrouwerijen zich aan moesten houden.

Bierkeur uit 1407

‘Bierbrouwer’, uit 1506 uit het Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung

Haarlemmer bleek

Naast het Haarlemse bier, werd ook de ‘Haarlemmer bleek’ een bekend exportproduct. De laken- en linnenindustrie zorgden voor veel werkgelegenheid, waarbij deels thuis gewerkt kon worden. Het verschil tussen linnen en laken is de grondstof: linnen wordt gemaakt van de vlasplant, laken is een wollen stof. In het duingebied ontstonden bleekvelden in Heemstede, Bennebroek, Aerdenhout, Overveen, Bloemendaal en

Santpoort. Ook binnen de gemeente Velsen bepaalden de schuren, droogbergen en de bleekvelden met gietsloten vanaf de 17^e eeuw het beeld in de duinen. Bij Santpoort-Zuid werd daarbij gebruik gemaakt van de afgezande gronden uit de 16^e eeuw.

In de veengebieden rondom Bloemendaal was volop stromend en zuiver water aanwezig, waar vanuit de duinen kwelwater in gestuwd werd. Zo zijn kleine meertjes ontstaan, zoals Duin en Daal, Caprera en het Brederodermeer. Deze omgeving was heel geschikt voor de blekerijen. Vooral in de 17^e eeuw, ten tijde van de hoogtijdagen van de blekerijen, waren er dan ook tientallen aanwezig. Aan het einde van de 18^e eeuw, als de bloeiperiode van de blekerijen voorbij is, zijn er nog zes blekerijen bij Bloemendaal over. Uiteindelijk worden de landerijen met blekerijen door rijke kooplieden gekocht, die er buitenplaatsen laten bouwen. Ook werden de terreinen gebruikt als bollenland of weiland. In de 19^e eeuw verdwijnen de laatste blekerijen. ♦

De blekerij in 1777 door Hendrik Tavenier. In de verte zicht op Haarlem

Familieleden Gehrels, van de blekerij uit Overveen, aan het werk in de strijken- en vouwzaal van de blekerij in 1907

Linnen en Laken

Linnen werd op weefgetouwen geweven van vlasgarens. Daarna gingen de stroken linnen, maar ook garen of andere stoffen, naar de blekerijen. Hier werd de stof gedompeld in loog- en karnemelkbaden. Vanuit de blekerijen werden de stroken linnen op bleekvelden uitgespreid en natgehouden met schoon duinwater, waarna ze in de zon en de schone duinlucht konden drogen.

De wol voor laken werd eerst gewassen en gesorteerd. Daarna werd het geploot, waarbij de wol van de huid werd losgehaald (indien geen scheerwol werd gebruikt, de losse wol van levende schapen). Het grove vuil werd eruit geslagen door 'vlakers', waarna de wol nog een keer werd gewassen en er ook met stokken werd geslagen om het vuil los te maken. Dan volgde het 'smouten': de wol werd ingevet met olie of gesmolten boter, om het glad en soepel te maken. Daarna kon het worden gekamd. Dit gebeurde met een warme kam omdat dit makkelijker ging. Uit de schone wol werd een draad gesponnen, waarna de wevers er een lap stof van konden maken. Deze stof werd weer gereinigd en ontvet, het 'vollen'. De stof werd in een kuip met volaarde, urine en zeep langdurig gekneet. De 'vollers' deden dit met hun voeten. Hierbij vervilt de stof door krimp. Daarna werd de stof gespoeld en kon het worden geleverd. Tot slot werd de stof gekeurd en bij goede kwaliteit sloeg de keurmeester er een lakenloodje aan.

Bij hun aanstelling als waardijns, controleurs van de kwaliteit, moesten ze zweren: 'alle laeckenen, die qualick gheverwet zijn, alle laeckenen, die te groff van hair zijn, ende alle onghelijcke laeckenen (...) onghesegelt te laeten.'

Daarna werd het loodzegel aangebracht; dit diende om de hoge kwaliteit te garanderen.

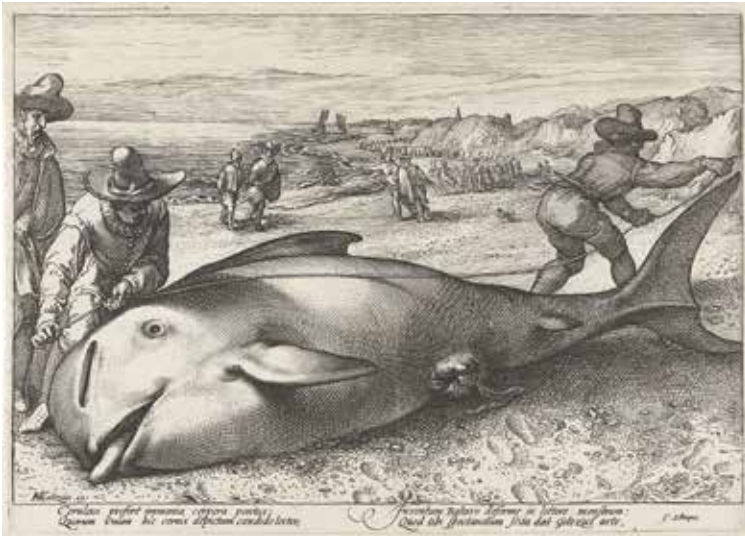
Lakenloodjes

Per stap van het productieproces werd een lood aan het laken vast gemaakt, bijvoorbeeld aan het begin van het weven. Als een laken gekeurd werd, werd dit op het lood aangebracht. Het hoofdlood toonde vaak het wapen van de stad waarin het laken was gemaakt. Het getal op het lood stond mogelijk voor het aantal kettingdraden dat voor de stof was gebruikt. Het aantal kettingdraden was een maat voor de fijnheid van de stof. Na alle keuringen werd een eindlood vastgemaakt. Op kleine loodjes zetten bewerkers vaak hun initialen of huismerk.

Het duingebied biedt nog meer

*Afgegraven strandwal
bij Vogelenzang*

Het duingebied was bij uitstek de plaats om zand vandaan te halen, dat gebruikt werd voor verschillende doelen. Uit het Zuidelijk Duingebied is veel zand gebruikt voor de stadsuitbreiding van Haarlem, voor het ophogen van nieuwbouwlocaties en voor het dempen van grachten. De afvoer verliep via de Zanderijvaart, die hier speciaal voor gegraven was en nog steeds aanwezig is. Als na 1800 de bollenteelt op gang komt, zijn de afgezande gronden hier heel geschikt voor. De archeologen van nu bekijken die afzanding van toen soms met gemengde gevoelens. Want de dikke pakketten duinzand die destijds werden weggegraven bevatten waarschijnlijk vele getuigen van bewoning in het duingebied uit de eeuwen daarvoor. Aan de andere kant zijn de sporen van de afzanding op hun beurt ook weer archeologische getuigen.

Vislopers

De Blinkert, laatste duin
 Het einde van het Visserspad
 waarlangs die van Zandvoort
 hun vis naar Haarlem zeulden.
 Bij Kraantje Lek
 lesten zij hun dorst
 luisterend naar
 merkwaardige verhalen.
 Over de Holle Boom
 ik noem maar wat
 waaruit de kinderen
 zouden zijn geboren.
 Bakerpraatjes
 voor de kinderen uit de stad.
 Op ieder erf daarbuiten
 wisten de kosters beter.
 Van hier hadden de vislopers
 manden op de rug,
 tot voorbij de Zijlpoort
 om hun waren uit te venten.
 Eerst aan de rijke lui.
 't Laatste zootje voor de armen
 Tegen vieren lopend
 weer naar huis.
 Ja ja. 'die goeie ouwe tij'...

Pieter Orphanus (ps. Piet van Wees)

*Op het strand spoelde zo nu
 en dan een walvis, of in dit
 geval een bruinvis, aan*

*Malle Kee, een bekende
 Zandvoortse visloopster
 uit de 18^e eeuw*

Langs de kust werd uiteraard ook de kost verdiend met visserij. Met bootjes de zee op, of vissen direct aan de kust. Hiervoor werden kleine bomschuiten (platbodems) gebruikt. De vis werd op het strand gelegd en direct geveild. Bij Zandvoort waren veel afnemers vrouwen, die hun manden vulden en over het Visserspad naar Haarlem liepen. Dit pad leidde hen over het hoge duin De Blinkert bij Overveen, een wandelroute die nog steeds bestaat.

Ook de schelpenvisserij zorgde voor een bron van inkomsten. Vanaf de kust werden de schelpen in 'schulpkarren' naar het achterland gereden. De wegen die zij volgden, werden schulpwegen genoemd. Door de schelpen die van de karren vielen, werden het deels verharde wegen. Bij Velsen, Aerdenhout en Vogelenzang bestaan de oude schulpwegen nog. ♦

Speelgoed autootje uit de jaren-1970 gevonden op het strand van Zandvoort

Archeologie van de Toekomst

Noord-Holland heeft een lange geschiedenis waarin mensen leven in een nauwe relatie met de zee en de stranden. Mensen verzamelden angespoelde rijkdommen, of materialen van vergane schepen die door wind en het getijde op het strand geworpen werden, en die zij nog konden gebruiken. Strandjutten is van alle tijden, of het nu de prehistorie of de moderne tijd betreft. In dit deel van Noord-Holland leverde dat markante strandjutters, en even interessante verhalen op. In het verleden was strandjutter zelfs een beroep, met name in dorpen als Zandvoort of IJmuiden. Ook nu zijn er nog steeds mensen die op de kust afkomen om de stranden schoon te maken, of om voorwerpen op te rapen die hun interesse hebben. Het is een nieuwe vorm van archeologie, die je de Archeologie van de Toekomst zou kunnen noemen.

Tot voor kort werden alle gevonden legerpoppetjes geregistreerd op Army lost at sea, een geestige maar bloedserieuze Facebookpagina

“Garbology”

In het nieuws van de laatste tijd komt het onderwerp met enige regelmaat langs: informatie over de plasticsoep, hoe het zeeleven in zeeën en oceanen te lijden heeft van menselijk afval en op welke manieren we deze problematiek kunnen verminderen. Ieder jaar wordt er wereldwijd 288 miljoen ton plastic geproduceerd, waarvan jaarlijks een slordige acht miljoen in onze rivieren en zeeën terecht komt. Soms komt dat door verkeerd afvalbeheer of gewoon door gemakzucht van mensen. Met de studie van modern afval dat is weggegooid, kun je trends in menselijk (wegwerp)gedrag verklaren en voor de toekomst voorspellen; je kunt de oorsprong van voorwerpen achterhalen, het verval van voorwerpen beschrijven en de aanwas van vervuiling op stranden voorspellen. Reden genoeg om inzicht te willen hebben in hoe we dit probleem kunnen minimaliseren in de zee en op de stranden van Noord-Holland. Kennis over zeeafval – weten waar en hoe het ontstaat – en kennis over de manier waarop het zich verspreidt, grenst aan archeologie. Want archeologie bestudeert eigenlijk ook menselijk afval en weggooigedrag, zij het meestal uit een verder verleden. Je zou het ook ‘garbology’ kunnen noemen; een samensmelten van het Engelse ‘archaeology’ en de Engelse term voor afval, ‘garbage’.

5 Gyres

In de verschillende wereldzeeën hebben zich inmiddels vanaf de jaren-'50 van de vorige eeuw grofweg vijf grote ophopingen gevormd van afval, ook wel de ‘5 gyres’ genoemd, waarin zich afval heeft verzameld ter grootte van het continent Europa. Deze gyres zijn ringvormige golfstromen waar afval naartoe stroomt, maar slecht uit weg kan. Om de vorming hiervan beter te begrijpen, wordt al jaren onderzoek uitgevoerd met diverse technieken om de zeestromingen in kaart te brengen. Een ongeluk met een containerschip in het noorden van de Atlantische oceaan in 1992, waarbij ruim 28.000 badeendjes overboord sloegen, is gek genoeg heel erg belangrijk geweest voor het in kaart brengen van zeestromingen. Stel je voor: over een periode van enkele tientallen jaren spoelden deze badeendjes aan op diverse stranden op het noordelijk halfrond.

En naast een heuse hetze onder strandjutters, waren de badeendjes inspiratie voor verschillende boeken en artikelen (zoals bijvoorbeeld het boek Moby Duck van Donovan Hohn). Plastic is eigenlijk een prachtig en veelzijdig materiaal. Het is alleen instabiel en vervalt in kleine stukjes plastic die nooit meer uit het milieu verdwijnen en alleen nog maar kleiner worden. Eenmaal verworden tot nano-deeltjes van hetzelfde soort plastic, veroorzaakt het allerlei schadelijke effecten in dieren en mensen. Het is belangrijk om te weten waar plastic vandaan komt en waar of zelfs door wie het is gemaakt. Zo kunnen producenten worden aangesproken op de manier waarop hun verpakkingen zijn ontworpen. Dat identificeren van plastic is overigens niet altijd even gemakkelijk bij een enkele plastic dop, of erger nog, een splintertje plastic. Om dergelijke vragen te kunnen beantwoorden, moet je vaak meer weten over de chemische samenstelling van het voorwerp.

Voorbeeld Tjipetir

Aan de kusten van west-Europa spoelen al decennia lang vreemde blokken aan met de enigmatische naam Tjipetir erop. Het lijkt een plastic- of rubberachtige substantie te zijn en de blokken zijn plat en ongeveer dertig centimeter lang en enkele centimeters dik. Ze worden met name gevonden op de stranden van Frankrijk en Spanje, maar zo nu en dan worden

Er zijn ooit foto's genomen van de rubberplantage en de blokken. In het bezit van het Tropeninstituut zijn ze een mooie aanvulling op de foto's van gevonden blokken

In Zandvoort is een juttersmuseum met de meest uiteenlopende voorwerpen die de zee heeft opgegeven

ze ook bij ons aangetroffen. Het juttersmuseum op Texel heeft bijvoorbeeld enkele van deze blokken. Maar wat is de herkomst van de blokken? Waarom spoelen ze aan? Hoe oud zijn ze en waar werden ze voor gebruikt? Het duurde enige tijd voor het mysterie (gedeeltelijk) werd ontrafeld. Tjipetir bleek een dorp op Java, waar het natuurlijke en rubberachtige materiaal werd gewonnen: een natuurlijk plastic. Waarschijnlijk zijn de blokken die bij ons aanspoelen afkomstig uit een wrak van een schip dat is gezonken ten tijde van de Eerste Wereldoorlog en dat nu in het Kanaal ligt. In 2012 werd het wrak eindelijk gelokaliseerd. Sinds het vergaan van het schip spoelen de Tjipetir blokken met enige regelmaat aan en veel strandjutters in Europa houden zich bezig met het zoeken naar deze voorwerpen. Tjipetir blokken waren ook aan boord van de Titanic overigens.

The archaeology of us

In de archeologie houden onderzoekers zich al enige tijd bezig met de wat zij decennia geleden al 'the archaeology of the now' of 'the archaeology of us' noemden: archeologie van de toekomst dus eigenlijk, waarbij je plastic doppen bekijkt die je aan de hand van de vorm en kleur kunt typeren als afkomstig van een Colafles of speelgoed dat aanspoelt uit de jaren-1970 en dat nu al bijna 50 jaar op zee geweest is. Het is onderzoek naar semi-moderne voorwerpen op eenzelfde manier als waarop archeologen te werk gaan. In het juttersmuseum Zee-um in Zandvoort kun je heel wat van deze bijzonderheden bekijken. Op de zeebodem wordt modern afval hoofdzakelijk gezien als vervuiler van wrakken en andere archeologische vindplaatsen onder water. Het afval zelf wordt bijna nooit gezien als object van studie. Hoewel in Scandinavië wel een aantal archeologen zich bezighoudt met het ophopen van lagen uit de meer recente geschiedenis, met name in havens, is daar in Nederland nog nauwelijks interesse voor. Hoewel... strandjutters houden zich net zoals oceanografen al enige tijd bezig met deze nieuwe vorm van archeologie. Hun focus is dan bijvoorbeeld speelgoed soldaatjes van verschillende ouderdom of verschillende types smartiedoppen en visboeien. Onderzoekers wisselen daarbij onderling informatie en voorwerpen uit.

We leven in de plastictijd

Plastic is een verzamelnaam van een enorme hoeveelheid verschillende combinaties van materialen met vergelijkbare eigenschappen zoals plasticiteit. Vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw, toen kunstmatig geproduceerde plastics voor het eerst op grote schaal werden gebruikt, tot nu, is de chemische samenstelling van plastic enorm veranderd. Sterker nog, een voorwerp (neem een tupperware bakje) geproduceerd onder die merknaam in de jaren vijftig, kan slechts enkele jaren later met nog steeds dezelfde vorm en merknaam, geproduceerd zijn met een wezenlijk andere chemische samenstelling. In de gyres verzamelen zich plastic voorwerpen van verschillende ouderdom en materialen. Op Kamilo beach in Hawaii werd enige tijd geleden voor het eerst een archeoloog ingeschakeld om de gelaagdheid van voorwerpen en de ouderdom van het plastic te bestuderen. Dit alles geeft inzicht in onze moderne

Juni 2018, de cover van National Geographic vertelt het in een foto

maatschappij. Want wij staan aan 'the dawn of the Plastic Age', aan het begin van een archeologische periode die we de 'plastictijd' kunnen noemen, naar analogie van de bronstijd. ♦

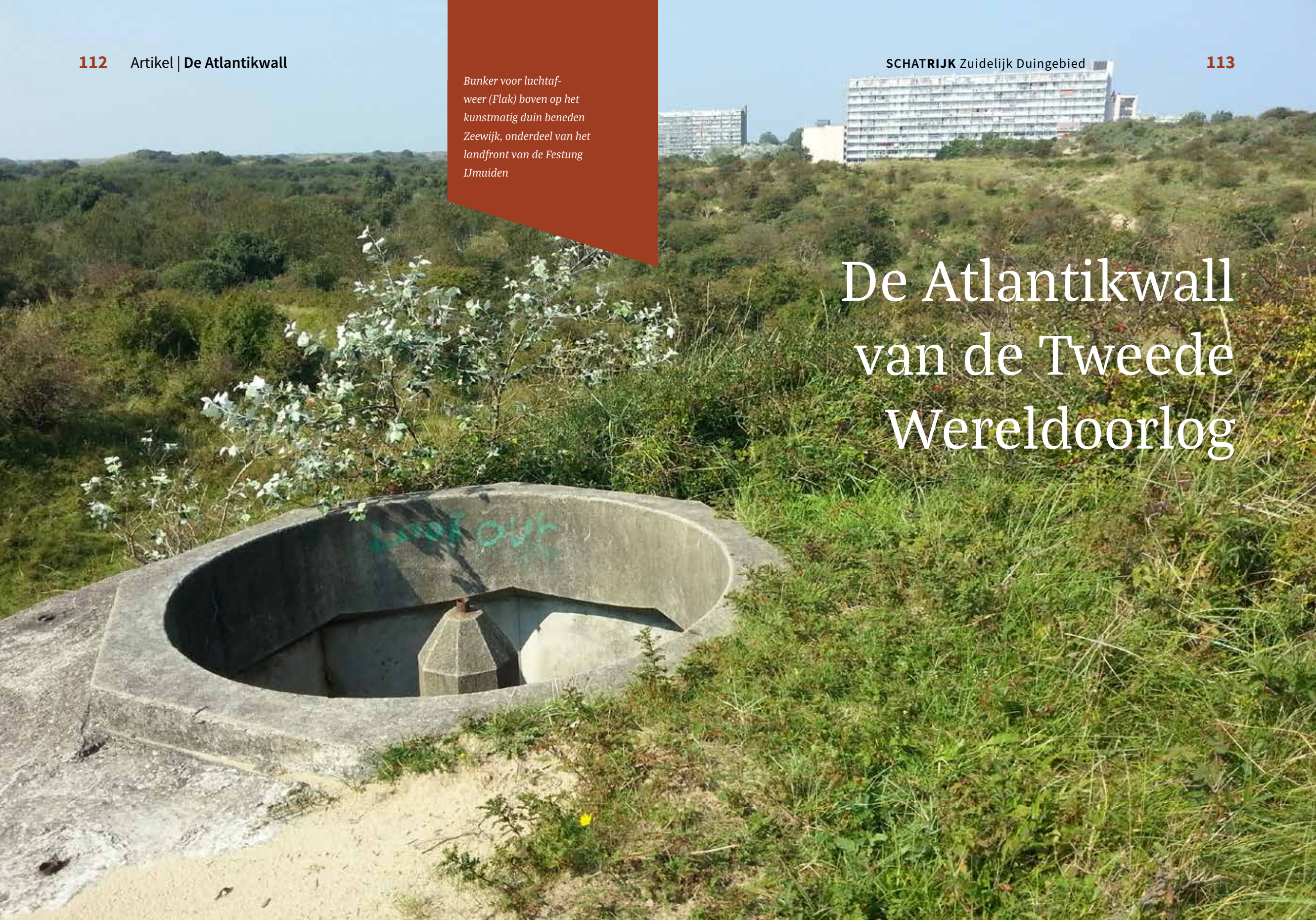

1 april 1962 lag er wel een heel bijzondere vondst op het strand van Zandvoort, een Loeresbeeld. Het beeld maakte heel wat los in den lande en het duurde nog dagen voordat men begreep dat het om een 1 april grap ging. Het beeld staat nog steeds in Zandvoort aan de Zuid boulevard

*Bunker voor luchtaf-
weer (Flak) boven op het
kunstmatig duin beneden
Zeewijk, onderdeel van het
landfront van de Festung
IJmuiden*

De Atlantikwall van de Tweede Wereldoorlog

Restanten uit de Tweede Wereldoorlog zijn in het hele duingebied aanwezig. Ze zijn geregeld pompeus in het landschap zichtbaar, zoals bunkers, maar soms ook subtiel, zoals wegversperringsblokken die zijn hergebruikt als wegbewijzing. Het zijn overblijfselen van de Atlantikwall, de verdedigingslinie die de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft aangelegd en die van Noorwegen tot de Spaanse grens liep. Dit was geen aaneengesloten muur, maar een aaneenschakeling van bunkers, antitankmuren en -grachten, geschutopstellingen, steile duinen, versperringen en mijnevelden. In Nederland zijn in deze periode ruim 20.000 militaire bouwwerken gebouwd.

De aanleg van de Atlantikwall had grote gevolgen voor de bewoners van het duin- en kustgebied. De Duitsers wilden zo min mogelijk burgers in het Sperrgebiet, waardoor velen hun huizen moesten verlaten. Voor de bouw van de Atlantikwall werd de kuststrook variërend van 100 meter tot enkele kilometers ontruimd, vooral bij belangrijke havenplaatsen zoals IJmuiden. Later wilden de Duitse bezetters vrij schootsveld en moesten de woningen aan de strandboulevard en direct erachter het ontgelden. Zo zijn hele dorpen en wijken gesloopt; van het oorspronkelijke Zandvoort bleef weinig meer over.

Op verschillende plaatsen in de duinen staan nog Duitse stellingen. Enkele plaatsen werden enorm versterkt, zoals IJmuiden en de IJmond. Bij Festung IJmuiden werden talloze bunkers gebouwd, deels voor de Duitse torpedoboten die gestationeerd werden in grote bunkers. Bij Parnassia ten noorden van Bloemendaal aan Zee zijn mogelijk resten van de Luftwaffe Flakbatterie IJmuiden aanwezig onder het duinzand. Het uitzichtpunt 'het Kopje van Bloemendaal' werd in de Tweede Wereldoorlog als observatiepost gebruikt. Onderaan het duin stond het hoofdkwartier van de Festung Pionier Stab, waar de coördinatie van de bouw van de verdedigingswerken in het kustgebied huishield. Dit was in een bunker die ook vandaag de dag nog aanwezig is. In het duingebied van Zandvoort zijn twee zeer bijzondere resten van de Atlantikwall aanwezig: de

Geen twijfel mogelijk, dit is een Duitse (pot)helm. Gevonden in Vijverpark, Overveen, Bloemendaal

Na de oorlog werden de bunkers omgebouwd tot vakantiewoning

valblokversperring ('Walzkörpersperre') te midden van twee kunstmatige duinen achter de Bokkedoorns, en het onderkomen voor radiomeetapparatuur (jachtleiding) 'Bertha' omgeven door ongeveer 140 dunwandige bunkers.

Alle direct aan de kustlijn gelegen bunkers zijn in de naoorlogse periode verdwenen, veelal gesloopt, soms verzonken. Een deel van de militaire bouwwerken is vandaag de dag nog aanwezig, een groot deel inmiddels ondergronds.

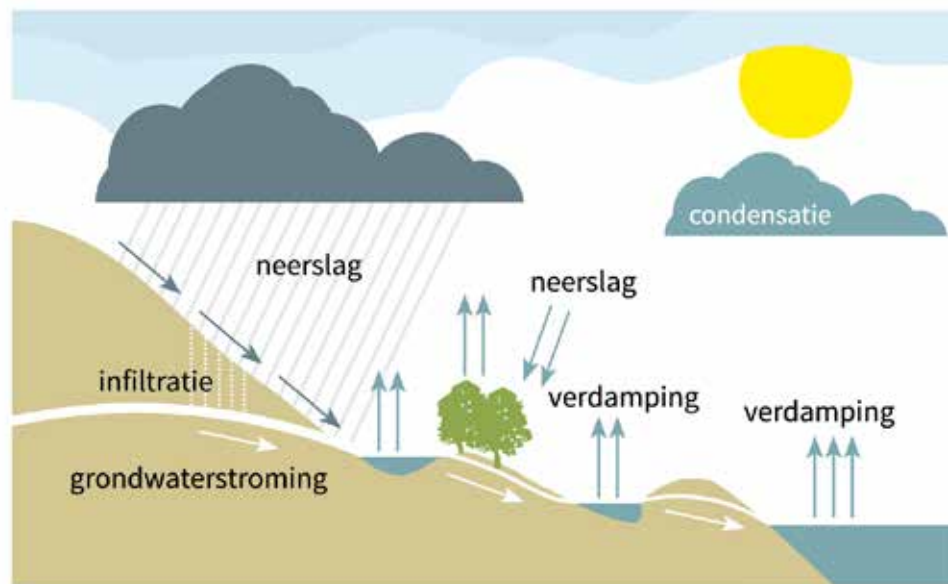

De Walzkörpersperre bij de Bokkedoorns, onderdeel van Festung IJmuiden

Binnen de Atlantikwall is het overgebleven complex waaruit het landfront aan de zuidkant van de Festung IJmuiden bestaat, volstrekt uniek. Lopende vanaf Driehuis tot aan de kust bestaat deze afwisselend uit een antitankgracht, een antitankmuur, een valblokversperring ('Walzkörpersperre'), een Steilhang (kunstmatig duin) en een Höckerhindernisse. De valblokversperring bij IJmuiden en bij Zandvoort zijn de laatste twee binnen de Atlantikwall in heel Europa. ♦

De waterkringloop en de vorming van de zoetwaterlenzen in de Duingebieden

Aan het einde van de ijstijd steeg de temperatuur. Hierdoor smolt het landijs en kwamen grote hoeveelheden water beschikbaar in vloeibare vorm. Dit leidde tot meer verdamping wat weer leidde tot een toename van de neerslag. Het regenwater vloeide deels af over het oppervlak maar het grootste deel baande zich een weg door de zandige ondergrond. Dit grondwater stroomde aan de westkant richting zee, maar in het oostelijke deel van het duingebied vloeide het in de lagunes, meren en moerassen om vandaaruit uiteindelijk een weg terug naar zee te vinden.

Er viel veel meer neerslag dan de ondergrond kon afvoeren. Hierdoor ontstond er een ondergronds wateroverschot. Dit zorgde voor een grondwaterspiegelstijging; tegelijkertijd werd het van oudsher brakke en daardoor iets zwaardere bodemwater weggedrukt. Er vormde zich als het ware een grote lensvormige bel van zoetwater die rustte op het onderliggende brak-zoute water. Aan de oostzijde van de duincomplexen, aan de voet van de Binnenduintrand, kwam er daardoor plaatselijk kwelwater aan de oppervlakte en ontsprongen beken.

Doordat de zoetwaterlens aan de bovenzijde iets opbolde, was de grond daar wat vochtiger en hield nieuwe bodemdeeltjes vast. Hierdoor kon steeds meer stuivend zand definitief worden opgetast en vastgelegd. Naarmate dit voortduurde ontstond een groot massief zandlichaam, de duinen, dat op zijn beurt weer nieuwe bergingscapaciteit voor het regenwater betekende. Deze zoetwaterbellen in het duingebied zouden voor de mens een onmisbaar drinkwaterreservoir vormen. ◊

In het originele Pompegebouw uit 1853 is nu het drinkwatermuseum van Waternet gevestigd

'...als zoodanig wordt duinwater aanbevolen...'

Water voor de stadsbevolking van Nederland werd van oudsher uit de waterlopen gehaald zoals grachten, sloten en rivieren. De bekende regenton was in gebruik voor hemelwater en er waren stadspompen en privé-pompen op de achtererven waar je met een zwengel het grondwater kon oppompen.

In de loop der eeuwen was zowel het oppervlaktewater als het grondwater flink vervuild geraakt. In de steden ging het om industrieel afval zoals loodwit van pottenbakkerijen, maar de grootste vervuiling kwam via beerputten. Beerputten waren meestal diepe, uit baksteen opgemetselde bakken of kelders waarin het dagelijkse afval en menselijke uitwerpselen belandden. In veel steden hadden mensen in de late middeleeuwen bovendien nog een flink achtererf waar een varken stond te knorren tussen de mesthopen, of een geit aan een touw werd gehouden. Maar de beerputten waren niet waterdicht en er sijpelde behoorlijk wat vanuit de putten en de erven de grond in. Ook werd er in en rond de kerken begraven en die stonden vaak in het centrum van een woonplaats. Met de groei van de steden, werd het probleem van vervuild grondwater steeds erger.

Het stadswater uit de open waterlopen raakte ook steeds verder vervuild door nijverheid en industrie, en een sterk toenemende stadsbevolking die er hun afval in dumpte. Naast de vreselijke stank was het een bron van besmetting en epidemieën zoals tyfus waren geen ongebruikelijk verschijnsel. De bierbrouwers waren eind 15e eeuw al gestopt met het gebruik van water uit de grachten. Er kwamen speciale waterschepen die drinkwater aanvoerden uit het Haarlemmermeer, van de Gein en de Vecht. Maar dat water kon lang niet iedereen betalen, en het liet bovendien aan kwaliteit te wensen over.

Wie het zich kon veroorloven, ontvluchtte in de zomer de stinkende stad. Vanuit Amsterdam en Haarlem trokken de rijke burgers zich terug op hun buitenplaatsen in het duingebied. Niet alleen de lucht was helder en fris maar ook het grondwater dat ze daar dronken. Een heel verschil met Amsterdam.

Begin 19e eeuw kwam er meer aandacht voor de volksgezondheid. Onderzoek toonde aan dat er een verband was tussen de kwaliteit van het drinkwater en de volksgezondheid. Hoe het precies zat, wist men niet; het idee was dat vooral de kwalijke dampen uit de grachten en sloten ziekten konden veroorzaken. Het leidde er wel toe dat er plannen kwamen voor de toegang tot gezond drinkwater, ook voor de arme stadsbewoners.

Ons drinkwater komt voor een groot deel uit het duingebied. Peilpunten vind je dan ook op allerlei plekken

In 1845 ontwikkelde ingenieur Vaillant een plan om het duinwater door pijpen te transporteren naar Amsterdam. Jacob van Lennep, die het duinwater van zijn buitenplaats Leyduin kende, steunde dit plan van harte maar kreeg de financiering niet rond. In 1848 en 1849 woedde echter een enorme cholera-epidemie. Hierbij stierf circa 1% van de Nederlandse bevolking. Hierdoor kwam het project weer onder de aandacht. Nederlandse en Engelse investeerders tekenden er op in en het startte in 1851. Aan de duinvoet bij Vogelenzang kwam een pompstation te staan en door gietijzeren leidingen stroomde het duinwater naar Amsterdam. In 1853 kon de eerste emmer worden getapt. Elke inwoner van Amsterdam kon voor 1 cent een emmer water halen met een maximum van twee emmers tegelijk. Het waterleidingnet in Amsterdam breidde zich langzaam uit: rijkere burgers lieten de waterleiding doortrekken naar hun huizen maar er waren ook openbare tappunten.

Hoe belangrijk schoon drinkwater was, bleek bij de cholera-epidemie in 1866. Wijken die over schoon drinkwater beschikten kenden nauwelijks slachtoffers terwijl in de krottenwijken van De Jordaan en de Jodenbuurt nog vele doden te betreuren waren. De cholera-commissie in Amsterdam riep iedereen op te zorgen voor goed drinkwater: '...als zoodanig wordt duinwater aanbevolen...' staat op de aanplakbiljetten te lezen.

In Engeland had ondertussen de Engelse wetenschapper en arts John Snow aangetoond dat de cholera-bacterie door vervuild drinkwater kon worden verspreid. Als antwoord hierop werden strengere hygiëneregels van kracht. Beerbakken en beerputten moesten van binnen worden dichtgesmeerd om het weglekken van vocht tegen te gaan. Hierdoor werd besmetting van het grondwater voorkomen. In sommige opgravingen vind je een dergelijke pleisterlaag aan de binnenzijde van de beerbakken nog terug. Begraven in en rondom kerken werd verboden; dit mocht alleen nog maar op aangewezen begraafplaatsen.

Ook in het Zuidelijk Duingebied heerste de cholera bij tijd en wijle. Onder de arbeiders die aan het Noordzeekanaal werkten brak in 1867 een epidemie uit die was overgeslagen van de cholera-epidemie onder de spoorwegarbeiders van de spoorlijn Haarlem-Uitgeest. ♦

Portret van Jacob van Lennep door Willem Steelink

Nog tot ruim in de 20^e eeuw werd regenwater opgevangen voor huishoudelijk gebruik. Vooraan op de foto is de regenbak met houten deksel te zien

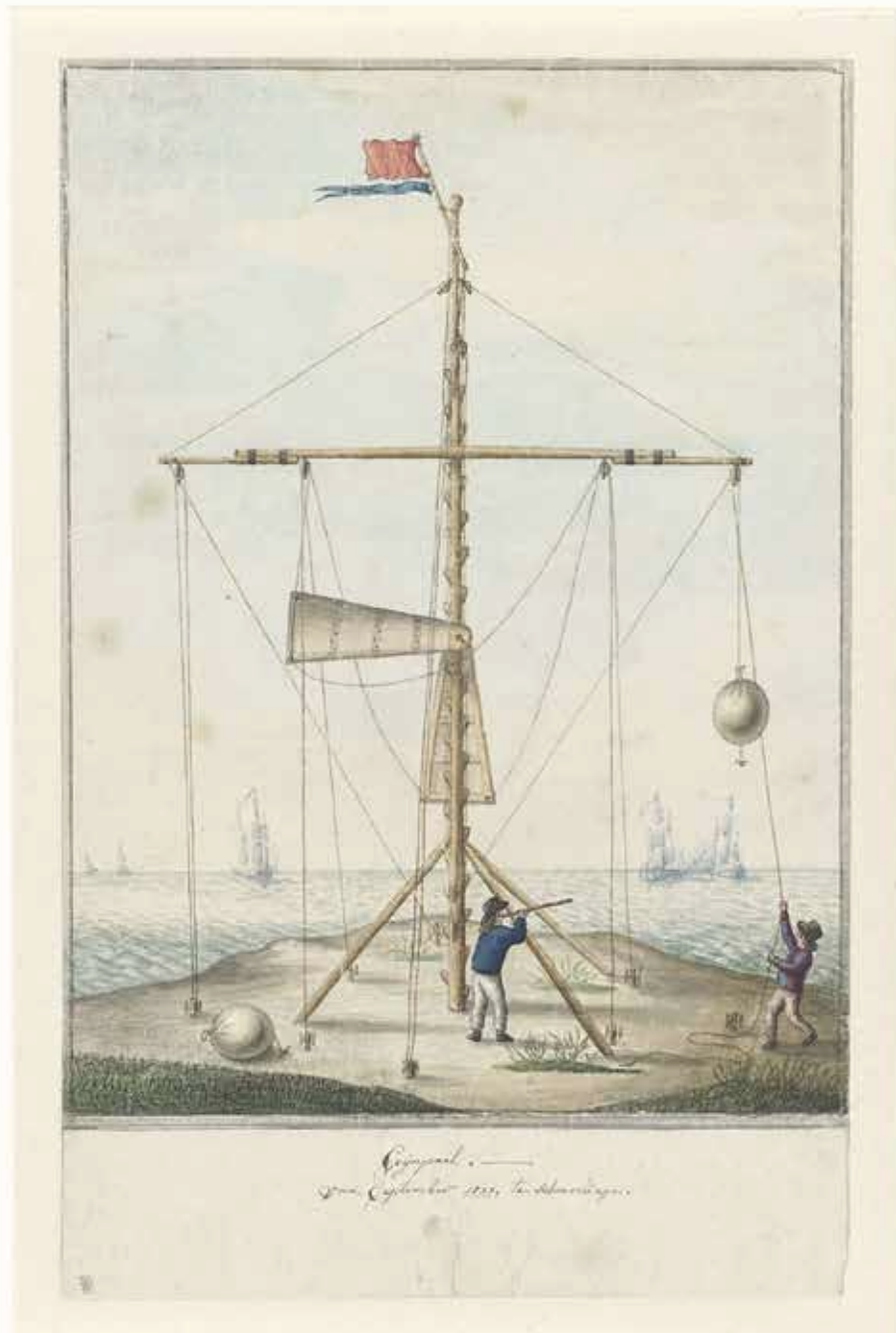

Herinneren

Een andere herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in het duingebied, is de Eerebegraafplaats bij Bloemendaal. Hier zijn meer dan honderd verzetsmensen door de bezetters gefusilleerd, anderen vonden de dood ergens anders in het duingebied. Op de Eerebegraafplaats bevinden zich 373 graven. Deze is op 27 mei 1946 opgericht ter nagedachtenis aan alle verzetsmensen

Bataafse Republiek in de duinen

Alhoewel dit niet de Zandvoortse telegraafpaal is, zag deze er wel zo uit. Bataafse kusttelegraaf, 1799. Seijnpaal, van September 1799, te Scheveningen

◀ Aan het einde van de 18^e eeuw was de bevolking van Nederland sterk verdeeld. Aan de ene kant stonden de Patriotten die in navolging van de Franse revolutie ook hier revolutie wilden, en aan de andere kant bevonden zich de Prinsgezinden die Stadhouders prins Willem V steunden. In 1795 werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. Nederland was toen door de Fransen bezet, en de stadhouder Willem V vluchtte naar Engeland. De Engelsen gingen een samenwerking met Rusland aan en vielen in augustus 1799 de Frans-Bataafse Republiek binnen. Deze 'Oorlog van 1799' was een bloedige strijd die vooral in het Noordelijk Duingebied werd gevoerd. In minder dan 2 maanden tijd kwamen duizenden soldaten om. Uiteindelijk werd op 14 oktober de oorlog beëindigd. De Bataven en Fransen waren blij omdat ze de Bataafse Republiek glorieus hadden verdedigd, maar ook de Britten waren na afloop niet ontevreden: de Hollandse vloot was succesvol uitgeschakeld.

Om een nieuwe aanval vanaf de Noordzee tegen te gaan, richtte de Bataafse regering langs de hele kust legerkampen op. Hier werden Hollandse en Franse soldaten gelegerd maar deze werden ook bij de lokale bevolking ondergebracht. Bij Kraantje Lek in Overveen, werden twee kampen aangelegd: één langs de Duinlustweg ten oosten van Kraantje Lek, het tweede achter het duin 'De Blinkert'. Tot gevechten is het hier nooit gekomen; wel zal het een drukke bedoening geweest zijn, met die honderden gelegerde soldaten in de kampen. De soldaten zijn in 1803 wel ingezet bij Zandvoort. Engelse schepen hadden het dorp vanaf zee onder vuur genomen.

Het Bataafse legerkamp bij Kraantje Lek. Detail van de tekening door Vincent Jansz. van der Vinne, 1803

Bij de oprichting van de Bataafse Republiek werd ook een communicatiesysteem opgezet langs de kust, de Bataafse Kusttelegraaf. Deze bewees z'n nut in 1799, toen bij de Engelse aanval om militaire steun gevraagd kon worden.

Er stond een telegraaf in Zandvoort en een tussenstation op het duin De Blinkert bij Kraantje Lek, zodat Haarlem bereikt kon worden. De telegraaf werd alleen voor militaire doeleinden gebruikt. Toen de Fransen zich in 1813 terugtrokken, werd het telegraafstelsel ontmanteld en de stations verwijderd. ♦

Begraven in de bronstijd

Zuidelijk Kennemerland is relatief rijk aan grafheuvels uit de bronstijd. Heel strikt genomen horen niet al deze grafheuvels tot het archeologiegebied Zuidelijk Duingebied, maar dit is een kunstmatige begrenzing. De overgang van duinen naar het veen- en kleigebied ligt er soms net buiten. Om te begrijpen hoe de archeologie van het Zuidelijk Duingebied tot stand gekomen is, komen de grafheuvels uit deze belangrijke bewoningsperiode hier kort aan bod.

Een metersgrote reconstructie van het profiel van de bronstijd-grafheuvel bij Velsen Hofgeest, en de overgang naar het Oer-IJ. Een kunstwerk van Wim Bosman

Stichtersgraf

Vanaf het laat-neolithicum tot in de bronstijd werd een deel van de doden begraven in grafheuvels. Wat er met de andere doden werd gedaan weten we niet. Omdat de grafheuvels duidelijk herkenbaar in het landschap hebben gelegen, wordt bij de oudste grafheuvels in een gebied ook wel aan een stichtersgraf gedacht. Dit is het graf van de stichter of eerste leider van een gemeenschap in een nieuw gebied. Door een duidelijk zichtbaar grafmonument op te richten, gaven de leden van de gemeenschap aan dat het land van hun was.

Grafstructuren

De grafheuvels waren goed zichtbaar in het landschap. De heuvel zelf kan wel 11 tot 17 meter in doorsnede zijn. Soms werd de grafheuvel op een duintje aangelegd. Hierdoor leken ze extra hoog en moeten ze goed zichtbaar zijn geweest.

In Overveen, op het Blekersveld, is door de AWN een kwart van een grafheuvel opgegraven. Deze was omringd met een palenkrans. Ook bij Velsen Hofgeest en Westlaan zijn grafheuvels gevonden, soms met een combinatie van palenkransen en kringreppels er omheen.

Grafgiften

Lang niet altijd komen er vondsten tevoorschijn uit een grafheuvel. De vraag is dan of er geen giften zijn meegegeven, of dat deze inmiddels zijn vergaan of verdwenen. Organisch materiaal, zoals voedsel of kleding, is veel kwetsbaarder en blijft meestal slecht bewaard in de ondergrond. Metalen voorwerpen en aardewerk kunnen vaak veel beter de tand des tijds doorstaan.

De giften kunnen zowel persoonlijke bezittingen zijn geweest van de overledene, als een gift die de nabestaanden hebben meegegeven. ♦

Zo moet dat er ongeveer hebben uitgezien, die grafheuvels in het land

Bewonderen

*Gouden haarsieraden uit
1400-1300 v.Chr.,
gevonden in Velsen
Westlaan*

“Het dorp Zandvoort heeft een rijke geschiedenis”

Ellen Verheij-De Haas is wethouder van de gemeente Zandvoort

Zandvoort

‘Het dorp Zandvoort heeft een rijke geschiedenis. Oorspronkelijk heette het dorp Sandevoerde en waarschijnlijk bestaat het dorp al sinds 1100 n.Chr. Van oudsher hebben we ook veel binding met Haarlem.’ Wethouder Verheij-de Haas heeft rechten gestudeerd en woont al twaalf jaar in Zandvoort. Ze vindt de ligging in het natuurgebied van de duinen, aan zee én de rijke geschiedenis grote pluspunten. ‘Geschiedenis en erfgoed zit de Zandvoorters in het bloed’, meent ze. ‘Kijk naar de grote hoeveelheid verenigingen, de vele vrijwilligers die zich bezig houden met het verleden van Zandvoort: het genootschap Oud-Zandvoort bijvoorbeeld dat uitgebreid archiefonderzoek doet, de Babelwagen die regelmatig presentaties verzorgt over Zandvoorts verleden, het Zandvoorts Museum waar allerlei voorwerpen en verhalen te vinden zijn uit dat verleden. De gemeente werkt ook mee aan de erfgoed-leerlijnen voor kinderen van de basisschool. Die brengen we zo op de hoogte van hun eigen geschiedenis.’

‘Zandvoort was van meet af aan een vissersdorp maar had geen haven. De vissersschepen, bomschuiten geheten, werden vroeger op het strand getrokken. We hebben hier zelfs een Bomschuiten Bouwclub, die zich bezighoudt met het op schaal nabouwen van de bomschuit én andere sloopstypen. Ze maken ook maquettes van de vele prachtige gebouwen die hier vroeger stonden. Zandvoort ontwikkelde zich vanaf begin 19e eeuw tot een badplaats. Door de aansluiting op het spoor aan het einde van de 19e eeuw kreeg de badplaats een extra impuls. Daardoor verrezen er prachtige badhuizen en hotels. Die zijn helaas allemaal afgebroken in de Tweede Wereldoorlog, voor de aanleg van de *Atlantikwall*. Het archeologische erfgoed is hier minder bekend en staat ook minder in de belangstelling. Als gemeente borgen we de omgang daarmee vooral via bestemmingsplannen. We hebben weinig archeologische vondsten in Zandvoort, al zijn er wel enkele te zien in het Zandvoorts Museum en natuurlijk tussen de strandvondsten in het Juttersmu-ZEE-um.

De gemeente trekt veel toeristen en badgasten; we houden zelf ook wel van wat reuring. Maar Zandvoort heeft veel meer te bieden. De komende jaren willen we een kwaliteitsslag maken: in de evenementen, de verblijven en in de inrichting van de openbare ruimte. We gaan dan ook zeker kijken hoe de archeologie en de rijke historie van Zandvoort daaraan kunnen bijdragen.’ ♦

*Het poortgebouw
van de buitenplaats
Elswout op een oude
ansichtkaart*

Buitenplaatsen

*'Buitenplaatsen',
schoolplaat van Isings*

Het Zuidelijk Duingebied en de aangrenzende binnenduinrand kent talloze buitenplaatsen. Sommige zijn goed bewaard gebleven, en voor het publiek toegankelijk; anderen zijn in de loop der eeuwen verdwenen, en in vergetelheid geraakt. Maar wie een eindje fietst of wandelt door het gebied, kan zich al snel de grandeur van weleer voor de geest halen.

Buitenplaatsen en landerijen waren aanvankelijk het letterlijke domein van de adel die op het platteland veel gronden in bezit hadden. Daarnaast bezaten ook religieuze instituties zoals abdijen grote landgoederen. Hogere en lagere adel bezat zowel productie-eenheden in de vorm van hoeves als bossen en landerijen terwijl ze zelf huisden in versterkte huizen en kastelen. Sommige stukken waren voorbehouden als jachtdomein, en stroperij door de gewone bevolking werd zwaar bestraft. Enkele edelen bezaten ook nog een huis in de stad maar hun residentie was in eerste instantie op het platteland. Kennemerland was

van oudsher een streek waar de adel sterk aanwezig was. Hier zien we dan ook aan het einde van de middeleeuwen veel buitenplaatsen ontstaan, soms op voormalige boerenhoeves en hofsteden, soms op de plaats van een voormalig of nog bestaand kasteel.

De ontwikkeling van buitenplaatsen was te danken aan de toegenomen welvaart. Door de scheepvaart en handel op verre landen vanaf het einde van de 16^e eeuw en met name in de 17^e eeuw, was een grote groep zeer rijke burgers ontstaan. Deze veelal 'stadselite' beschikte weliswaar over een vaak prachtig huis in de stad maar in de zomer trokken ze liever naar buiten. De grachten en waterloopjes in de steden fungeerden ook als open riolen en zeker in de zomer werd het door de stank en dreigende ziektes erg onaangenaam.

Het poortgebouw van de buitenplaats Elswout nu

Op de buitenplaatsen konden deze welgestelde lieden genieten van de natuur en het buitenleven, waarbij zij met elkaar wedijverden op het gebied van kunst en rijkdom.

Wie het zich kon veroorloven richtte zijn buiten in naar de laatste mode. De huizen, tuinen en parken weerspiegelden de mode en voorkeuren van die tijd. Vanuit Italië en Frankrijk waren geometrische indelingen in de mode gekomen tot circa midden 18^e eeuw. Daarna kwam de Romantiek waarbij het beeld van de natuur als onvoorspelbaar en grillig werd benadrukt. Tuinen werden als parken aangelegd in de zogenaamde Engelse landschapsstijl. De wandelaar die door het park liep moest door variatie in hoge en lage beplanting, formele gazons en 'natuurlijke' waterpartijen de indruk krijgen dat dit alles als van nature was ontstaan. Verrassingselementen zoals schelpgrotten met een enkel beeld, of namaak-ruïnes werden ook in de tuin geplaatst. De buitens hadden naast een verblijfsfunctie wel degelijk ook een productiekant: bosbouw, gewasverbouw of de teelt van, soms exotische, dierenrassen als pluimvee maakten onderdeel uit van het geheel.

Pauwen behoorden tot het exotische pluimvee op de buitens

De Gouden Eeuw die voor de handelaren en reders grote welvaart betekende, had ook haar keerzijde. Door concurrentie van planmatiger en grootschaliger opgezette boerderijen in de drooggemalen polders en de economische crises, kwamen

Orangerie Elswout is de grootste orangerie van Nederland. Gebouwd in 1879 door architect Muysken in opdracht van de landgoedeigenaar Willem Borski

de kleinere boeren in de problemen. Menige boer trok door armoede gedwongen met zijn gezin naar de stad, terwijl hun hoeves werden opgekocht en toegevoegd aan de reeds bestaande landgoederen van de stadselite.

In de nazomer en het najaar vermaakte de elite zich met de jacht. Zuid-Kennemerland stond wijd en zijd bekend om de vinkenjacht. Vogelvangst werd door de gewone man op kleinere schaal uitgeoefend als een aanvulling op het menu en inkomen. Bij de elite werd het 'vinken' echter grootschalig aangepakt. Op vele buitens lagen complete vinkenbanen waar in het trekseizoen duizenden vogels werden gevangen. De kosten voor dergelijke banen, de netten, de vinker en zijn hulpjes, het onderhoud van de blinde vinken buiten het seizoen en andere bijkomende kosten, maakten het tot een dure sport waar alleen de allerrijksten zich mee bezig konden houden.

Aan het einde van de 18^e en het begin van de 19^e eeuw vond echter een omslag plaats. Door de afnemende economie werd het voor de burgers en de adel steeds moeilijker om hun kostbare buitens te onderhouden. In een enkel geval ging men rentenieren op het platteland en trok men definitief weg uit de stad. Maar in algemene zin was de glorie van de buitenplaatsen en het buitenleven voorbij. Buitenplaatsen raakten in verval, werden opgesplitst of in hun geheel verkocht. Sommige werden gesloopt en verdwenen voorgoed.

Door de industrialisatie aan het einde van de 19^e eeuw ontstond een nieuwe elite. Deze vestigde zich permanent in het gebied. Hierbij betrokken ze liever een moderne villa dan een oud, oncomfortabel huis. Buitenplaatsen werden gesloopt, de landgoederen opgesplitst en er verrezen villaparken en in latere periodes 'gewone' woonwijken. In Santpoort vestigde het Psychiatrisch Ziekenhuis zich op de buitenplaatsen Meer en Berg en Jachtlust. Hierbij werden nieuwe gebouwen geplaatst, werd een zwembad aangelegd en delen van het terrein werden aangeplant of in gebruik genomen zodat de oorspronkelijke inrichting verloren ging.

Gelukkig zijn er nog voldoende locaties in het Zuidelijk Duingebied te vinden, waar we een glimp van dit rijke verleden kunnen opvangen. Daarnaast is veel kennis veiliggesteld door het archief- en veldwerk van amateur- archeologen en -historici. Veel buitens blijken in de diepere ondergrond hetzij voorgangers te hebben, dan wel te liggen op plaatsen waar al veel langer bewoning plaats vond. Rond Duin en Kruidberg in Santpoort bijvoorbeeld zijn scherven uit de late middeleeuwen gevonden, maar ook uit het begin van de jaartelling. Bij toekomstige ontwikkelingen op de buitens, waarvan de gebouwen en inrichting vaak beschermd zijn als monument, dient het bodemarchief dan ook voldoende aandacht te krijgen. ♦

*Detail uit de kaart
buitenplaatsen in Zuid-
Kennemerland uit 1805
door Gerrit Adriaansz van
der Paauw*

Beleven en benutten

*Het Kerkpad naar
Vogelenzang*

**WAAKT U
MET ONS
MEET?**

Een klein
aandachtig
aankomst
van bezoekers.

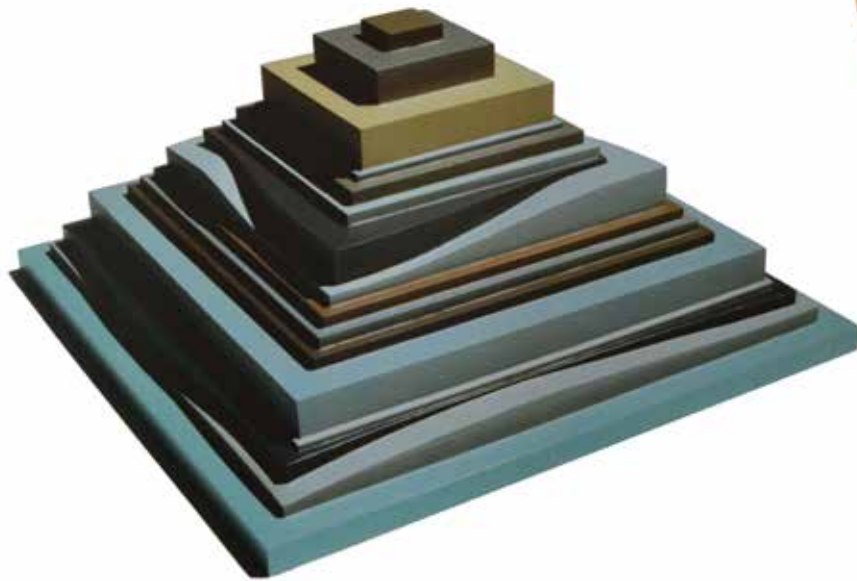

**HONDEN AAN
DE LIJN**

Rotondekunst

In de gemeente Oss worden 32 rotondes opgesierd met een kunstwerk. Ieder kunstwerk laat iets uit een bepaalde periode zien, zodat ze samen de hele geschiedenis van Oss vertellen, van prehistorie tot industrie. Er staan informatiebordjes bij en de rotondes worden met elkaar verbonden door een fietsroute. Op één van de rotondes zijn vondsten uit de vroege ijzertijd (800-500 v.Chr.) te zien: de bovenrand van een bronzen wijnemmer en een krom gesmeed ijzeren zwaard dat versierd was met goud. Deze vondsten komen uit het zogenaamde 'vorstengraf van Oss'.

Rechts een van de rotondes in Oss waarvoor de vondst van het zwaard hieronder als inspiratie diende

Opgravingsprofiel als inspiratie

Hoewel profielen tijdens een archeologische opgraving een 'plat vlak' zijn, kan er ook een driedimensionaal beeld van gemaakt worden. Bovenstaand kunstwerk van Wim Bosman toont de gelaagdheid van de bodem, van de huidige bouwvoor tot de oude blauwe zeeklei, met de gelaagdheid van de duinen (zand- en veenlaagjes) ertussen.

Proeven = Beleven

Archeologie kun je proeven! Veel ingrediënten die we nu gebruiken, kennen een lange geschiedenis. In sommige gevallen hebben we ze te danken aan handel; in andere gevallen kwamen ze mee met nieuwe vestigers in ons land. Archeologisch onderzoek laat zien dat we koriander en dille danken aan de Romeinen. Door de lange-afstandshandel met het Nabije Oosten beschikten we in de vroege middeleeuwen al over saffraan en nootmuskaat. En soms kennen we zelfs een recept uit die tijd! Wat te denken van een gekruide Romeinse kikkererwten, middeleeuws bier of honingmede?

Oude recepten worden ook gebruikt om nieuwe producten te ontwikkelen en te promoten. Zoals 'middeleeuws' bier. Jopen bier uit Haarlem omschrijft haar 'Koyt Gruitbier' als volgt: Jopen Koyt wordt gebrouwen met gruit, een middeleeuws kruidenmengsel met ritueel geplukte gageel. Dit roodbruine bier is een replica van een stadsbier uit Haarlem en is gebrouwen volgens het brouwerskeur (voorgeschreven stadsrecept) uit 1407. Grappig detail is dat het bier uit Haarlem in de middeleeuwen juist populair was omdat ze als één van de eerste in Holland hop gingen gebruiken in plaats van gruit. Jopen bier maakt nu juist reclame met het gebruik van gruit. ♦

Het recht om gruit te produceren en te verkopen was in de 10e eeuw via keizerlijke schenkingen in handen van de kerk en landeigenaren gekomen. In de 12e en 13e eeuw verleenden ook zij dit recht, nu niet alleen aan individuen maar ook aan steden. Het inkopen en verkopen van het product gruit werd nauwkeurig bijgehouden in de stedelijke cameraarsrekeningen

oude steentijd
300.000 - 8800 v.Chr.

midden steentijd
8800 - 4900 v.Chr.

jonge steentijd
4900 - 2000 v.Chr.

bronstijd
2000 - 800 v.Chr.

ijzertijd
800 - 12 v.Chr.

Romeinse tijd
12 v.Chr. - 450 n.Chr.

middeleeuwen laag
450 - 1050 n.Chr.

middeleeuwen hoog
1050 - 1500 n.Chr.

nieuwe tijd
1500 n.Chr. - heden

Vondsten in de tijd

